

Θεμιστοκλής Σ. Ξανθόπουλος

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου Τηλ. 210-7722265

Κεφαλληνίας 8, 14563 Κηφισιά, Τηλ. 210-8010413, Fax. 210-8010414

e-mail: thxanth@central.ntua.gr

Αθήνα 15 Δεκεμβρίου 2009

Αστική Δημοκρατία και Αυτοκρατορία της Αγοράς Δοκίμιο για κριτική και διαβούλευση

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ		Σελίδα
	Προλογικό σημείωμα	2
1.	ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	5
α.	Άνθρωπος, Κοινωνία και Δημοκρατία	5
	➤ Απληστία – αλαζονεία – επιθετικότητα και κοινωνικό συμβόλαιο	5
	➤ Δημοκρατία και ανθρώπινες αξίες	8
	➤ «Αυτοκρατορία της Αγοράς» και το μέλλον της Ιστορίας	10
β.	Μεσαιωνικό πισωγύρισμα: «Ο καθένας για τον εαυτό του και η Αγορά για όλους»	12
	➤ Ανεργία και φτώχεια, πείνα και φόβος	13
	➤ Τζόγος και απληστία, υπερκατανάλωση και περιθωριοποίηση	14
	➤ Η παρακμή της δημοκρατίας και το χρυσούν παραπέτασμα	16
	➤ Το μεγάλο θύμα: Η νέα γενιά	19
γ.	Ιστορικό ζητούμενο και ρεαλιστικές δυνατότητες	20
	➤ Αδρανείς πλειοψηφίες, ανίσχυρες μειοψηφίες και κρίσιμη μάζα	21
	➤ Δυνατότητες και πρακτικές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των διεθνών οργανισμών	23
	➤ Λίγη ενήλικη αγανάκτηση και πολύς παιδικός εφησυχασμός	26
δ.	Από τη θεωρία στην πράξη	27
	➤ Καρτεσιανή λογική και προσωπικές εμπειρίες	27
	➤ Σε απόσταση από την εξουσία, με κυρίαρχη την «οικολογική» ποιότητα ζωής	30
	➤ Ο δικαιολογημένος φόβος της ακυβερνησίας και το ζητούμενο ανατρεπτικό «Συμβάν» της Ιστορίας	32
ε.	Το πλήρες ερώτημα του Αριστοτέλη και το ευρωπαϊκό συγκριτικό πλεονέκτημα	36
στ.	Ύπνος της λογικής για τερατογένεση ή λογική της ελευθερίας με αβεβαιότητες;	39

Προλογικό σημείωμα

Έχουν περάσει πάρα πολλά χρόνια από το βροχερό φθινοπωρινό πρωινό της πρώτης πανεπιστημιακής μου παράδοσης στους τριτοετείς φοιτητές του Πολυτεχνείου Θεσσαλονίκης. Συγκρίνοντας τα συστήματα εξουσίας στη χώρα μας, τότε και τώρα, μπορεί ο πολίτης να ισχυριστεί κατ' αρχάς ότι σήμερα είμαστε πολύ καλύτερα: Πράγματι, εδραιώθηκε η δημοκρατία¹, αναβαθμίστηκε ο πολιτικός πολιτισμός.

Ζώντας όμως σήμερα και με τις δύο διαφορετικές γενιές, με τους τότε και με τους τωρινούς φοιτητές και εργαζομένους στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, διαπιστώνω ότι βιώνουν από κοινού, εδώ και δύο τουλάχιστον δεκαετίες, μία δραματική κοινωνικοοικονομική αλλαγή προς το χειρότερο:

- Οι τότε φοιτητές και στη συνέχεια εργαζόμενοι αποδέχονται σήμερα ότι είχαν αγωνιστεί επί ίσοις όροις μέσα από το καλό δημόσιο σχολείο, ότι πίστευαν σε κάποιες αρχές, σε ένα καλύτερο μέλλον και ότι πράγματι είδαν τους κόπους τους να δικαιώνονται στην αρένα της ζωής. Σήμερα, αρκετοί από αυτούς, ήδη πενηντάρηδες και εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα, διαπιστώνουν ότι κατά την τελευταία εικοσαετία ο αριθμός των ανέργων στην ηλικία τους έχει υπερδιπλασιαστεί, βλέπουν την επιδείνωση των εργασιακών δεδομένων και ζουν με την αβεβαιότητα για το μέλλον τους.
- Οι σημερινοί μαθητές και φοιτητές αισθάνονται παγιδευμένοι ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη: Σε ένα παρόν χωρίς τη γενναιόδωρη προσφορά της πολιτείας στο δημόσιο σχολείο, το μόνο που διασφαλίζει τη δημοκρατική μας ισότητα. Σε ένα εργασιακό μέλλον χωρίς αρχές, αξίες και το χειρότερο, χωρίς στοιχειώδεις εγγυήσεις αξιοπρεπούς επιβίωσης στη σημερινή «αγορά»: Βλέποντας τη στενότητα και τις συνθήκες δουλειάς των

---

¹ Αναφερόμαστε βέβαια στις ευρωπαϊκές μεταπολεμικές μορφές της έμμεσης δημοκρατίας, που συνδυάζουν την ανά τακτά διαστήματα ανανεούμενη λαϊκή εκπροσώπηση της εξουσίας με την νομική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, μέσω ενός Συντάγματος και των νόμων. Κατά τα άλλα, η ιερή λέξη «Δημοκρατία» είναι νοηματικά η πλέον κακοποιημένη ανά τους αιώνες: Ερμηνεύεται αυθαίρετα από πολλούς φορείς εξουσίας, μερικές φορές και από τον καθένα μας, κατά «τα καλά και συμφέροντα».

γνωστών τους που αποφοίτησαν πρόσφατα, χαρακτηρίζουν την αγορά «ανελέητη ζούγκλα».

- «Όσο πιο νέοι τόσο χειρότερα», αποκαλύπτει, η πρόσφατη μεγάλη δημοσκόπηση του ΤΕΕ: Στο 23% φτάνει το ποσοστό ανεργίας των νέων αποφοίτων των Πολυτεχνείων μας. Εξαντλήθηκαν με δύσκολες σπουδές, επί 6 και πλέον χρόνια κατά μέσο όρο, για να γίνουν διπλωματούχοι μηχανικοί και σήμερα ένας στους τέσσερις ζει την οικονομική και ψυχολογική εξαθλίωση της ανεργίας.

Με την αφοσίωση και την πολλή δουλειά για έναν παραγωγικό στόχο, εκπαιδευτικό ή τεχνολογικό για την περίπτωση μου, υπερεκτιμάς το δέντρο που φυτρώνει και χάνεις την εικόνα του δάσους. Αυτή η μυωπία είναι άλλωστε και ατομικό τίμημα της συμμετοχής στο όποιο σύστημα εξουσίας. Πιστεύω, π.χ., ότι ο αγώνας και η αγωνία της νεότερης Ελλάδας για την κατάκτηση μιας καλής θέσης στον πολιτισμένο κόσμο –για την οποία ακόμη αγωνίζεται– είναι συνυφασμένα με την έγκαιρη και άρτια αξιοποίηση των αναγκαίων για την εξυπηρέτηση του πολίτη δημόσιων επενδύσεων. Οι υποδομές της παιδείας, της υγείας, των συγκοινωνιών και επικοινωνιών, σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα έργα προστασίας του περιβάλλοντος παραμένουν πιστά στην υπηρεσία και του φτωχότερου Έλληνα και το ιστορικό αυτό γεγονός έχει ακόμα μεγαλύτερη αξία κατά τις οικονομικές κρίσεις όπως η παρούσα που πλήττει και την Ελλάδα. Αναγνωρίζω όμως ότι και η μικρή μας χώρα έχει ενταχθεί στο πυκνό και σκοτεινό δάσος της αυτοκρατορίας της αγοράς, το μέλλον των παιδιών μας καταδυναστεύεται από την ανασφάλεια, την υπερκατανάλωση σκουπιδιών, το λάθος τρόπο ζωής.

Στο βιβλίο μου για την Ελληνική Παιδεία έγραψα *«Και εμείς οι απλοί άνθρωποι, οφείλουμε στο τέλος να απολογηθούμε όχι τόσο για όσα πράξαμε όσο και κυρίως για την ένοχη σιωπή μας στα καταστροφικά και τα άδικα που είδαμε στη διάρκεια της δικής μας γενιάς»*.

Είδα τα πολλά λάθη και τα άδικα που συρρικνώνουν τις δυνατότητες προκοπής των νέων παιδιών της πλειοψηφικής μικρομεσαίας Ελλάδας. Η κυριαρχία της χυδαίας συνιστώσας της αγοράς και η συνακόλουθη υποβάθμιση της ουσίας των

«αστικών»² δημοκρατιών και του μέλλοντος της νέας γενιάς αποτελούν, κατά την ταπεινή μου γνώμη, μια δυσάρεστη ιστορική εξέλιξη. Κάποιο μερίδιο ευθύνης έχουμε ίσως λίγο-πολύ όλοι, είναι όμως βέβαιο ότι η ευθύνη υπάρχει και μάλιστα αυξημένη για όσους είχαμε σημαντικές θέσεις στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Έχω δε την ένοχη αίσθηση ότι ορισμένοι από τη γενιά μου καταναλώσαμε και από το μέλλον της σημερινής νέας γενιάς.

Γι' αυτό και ανακοίνωσα δημόσια τον περασμένο Σεπτέμβρη ότι αποστασιοποιούμαι από τα όποια κέντρα εξουσίας και διαθέτω το ενεργό υπόλοιπο της ζωής μου στην αυτοκριτική της αστικής τάξης στην οποία ανήκω, στην αναζήτηση δομικών λαθών και καθημερινών παραλείψεων. Το οφείλω στους φοιτητές μου, σημερινούς διακεκριμένους μηχανικούς και δασκάλους, στο γραφείο, το εργοτάξιο ή το πανεπιστήμιο και στους άξιους συναδέλφους και συνεργάτες μου, για τη σημαντική και συνεχιζόμενη προσφορά τους στα δημόσια αγαθά της παιδείας και των έργων υποδομής, που με τίμησαν με την εμπιστοσύνη τους.

Θέτω λοιπόν υπ' όψη συναδέλφων, συνεργατών και κάθε ενδιαφερομένου, για κριτική και διαβούλευση, το παρόν πρώτο δοκίμιο, τα εισαγωγικά δεδομένα, στο γενικό θέμα «Αστική Δημοκρατία και Αυτοκρατορία της Αγοράς», που βρήκατε ήδη στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.itia.ntua.gr/el/docinfo/938 του Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Ζητώντας την κατανόηση για λάθη και παραλείψεις μου, παραμένω στη διάθεση όλων για σχόλια και προτάσεις στο προσωπικό μου e-mail: thxanth@central.ntua.gr

Πίστεψα στη συλλογική δουλειά και η ζωή με δικαίωσε: Η εντύπωση που καλλιεργούν μερικοί ότι τους οφείλεται το έργο που διοίκησαν, συνήθως αφ' υψηλού, είναι κλασικό δείγμα αλαζονείας αλλά και απληστίας ως προς την ουσία της συμμετοχής τους. Δηλώνω εκ πείρας ότι το όποιο ασήμαντο έργο μου πιστώθηκε οφείλεται στην κοινή προσπάθεια της ομάδας των άμεσων συνεργατών μου και πολλών άλλων αφανών ηρώων της καθημερινής μας δουλειάς. Στη συλλογική μας δουλειά ελπίζω και πάλι, γνωρίζοντας βέβαιο ότι ο χρόνος όλων σας είναι κατά κύριο λόγο δεσμευμένος από τη δύσκολη μάχη της καθημερινής επαγγελματικής επιβίωσης.

---

² Δηλαδή των σημερινών κοινοβουλευτικών μορφών της έμμεσης Δημοκρατίας που μας κληροδότησε η Γαλλική Επανάσταση.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

α. Άνθρωπος, Κοινωνία και Δημοκρατία

➤ Απληστία – αλαζονεία – επιθετικότητα και κοινωνικό συμβόλαιο

Η πολιτική και οικονομική ζωή των οργανωμένων κοινωνιών μας πάλλεται διαχρονικά στο χαοτικό και εφιαλτικό ρυθμό των επιθετικών ατομικών φιλοδοξιών, με κινητήριο μοχλό έναν εκρηκτικό συνδυασμό απληστίας και αλαζονείας που δυστυχώς χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος. Ο άνθρωπος, «άνω θρώσκων», βλέπει, θαυμάζει, φοβάται και ζηλεύει το μεγαλείο του ουρανού. Μερικές φορές αναζητεί με ταπεινότητα την αλήθεια και την ουσιαστική επικοινωνία με το συνάνθρωπο και τη φύση. Συνήθως όμως σκύβει με βουλιμία πάνω από τα γήινα αγαθά, προσπαθώντας ίσως να ξεχάσει τη χωρική και χρονική ασημαντότητά του. Τότε όχι μόνο ταυτίζει τις απολαύσεις και τα συμφέροντά του με το «καλό και αγαθό» αλλά, όταν μπορεί, επιχειρεί και να θεσμοθετήσει τα αντίστοιχα ανοσιουργήματα.

Οι λίγοι εκμεταλλεύονται κατά κανόνα το βασικό ένστικτο της επιβίωσης. Την ενστικτώδη ανασφάλεια των πολλών –προσανατολισμένη σε πολλά ανώτερα θηλαστικά και το δικό μας κλάδο των ανθρωποειδών πρωτευόντων, από τότε που πρωτοεμφανιστήκαμε σε ολιγάριθμες ομάδες, εκατομμύρια χρόνια πριν, μέχρι τις σημερινές πολυάνθρωπες κοινωνίες– προς την αρχέγονη ανάγκη συσπείρωσης της ομάδας γύρω από το ισχυρότερο μέλος της. Υφαρπάζουν λοιπόν συχνά οι λίγοι τη διαχείριση της παραγωγικής δύναμης των πολλών, συσσωρεύουν με απληστία, από την παραγωγή των άλλων, υλικά αγαθά πολλαπλάσια της καταναλωτικής τους δύναμης, οικειοποιούνται με αλαζονεία τις αλλότριες προσωπικές αρετές και δημιουργήματα των απλών μελών της κοινωνίας.

Οι παραπάνω απλές ιστορικές αλήθειες και η εμπειρία της ζωής δεν μου επιτρέπουν να πιστέψω, αν και πολύ θα το ήθελα, στη ρομαντική άποψη του φιλοσόφου που προετοίμασε τη Γαλλική Επανάσταση, Jean Jacques Rousseau³, ότι δηλαδή «οι άνθρωποι γεννιούνται καλοί από τη φύση τους και διαφθείρονται

---

³ Με το κλασικό έργο του «Το Κοινωνικό Συμβόλαιο» θεμελιώνει το 1762 τις αρχές της σύγχρονης δημοκρατίας, προϋπόθεση της οποίας θεωρούσε τον κοινωνικά υπεύθυνο πολίτη.

από την κρατούσα εκκλησία, την κακή παιδεία και τις οικονομικές συνθήκες. Ο μόνος δρόμος για να βελτιωθούν είναι να αφεθούν ελεύθεροι».

Διστάζω βέβαια να υιοθετήσω πλήρως και την άποψη του σοφού θεμελιωτή της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας Thomas Hobbes⁴ για τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου. Στο περίφημο έργο του «Λεβιάθαν» (1651), πρωτοποριακά και σε αντίθεση με τις αριστοκρατικές αντιλήψεις της εποχής του, παραδέχεται τη φυσική ισότητα των ανθρώπων. Διακρίνοντας στη φύση του ανθρώπου τις τρεις πρωταρχικές αιτίες διαμάχης (ανταγωνισμός, δυσπιστία και δόξα), συμπεραίνει ότι «όσο οι άνθρωποι ζουν χωρίς μια κοινή εξουσία που θα τους κρατούσε υποταγμένους, βρίσκονται σε κατάσταση πολέμου. Και μάλιστα αυτός ο πόλεμος είναι πόλεμος όλων εναντίων όλων. Σε μια τέτοια κατάσταση δεν έχει θέση η εργατικότητα, αφού οι καρποί της είναι επισφαλείς... μόνο το υπέρτατο κακό έχει θέση, δηλαδή ο διαρκής φόβος κι ο κίνδυνος του θανάτου ... τότε ... ο ανθρώπινος βίος είναι μοναχικός, ενδεής, βρωμερός, κτηνώδης και βραχύς».

Είναι πάντως γεγονός ότι οι κοινωνίες δομούνται βάσει ενός συμβολαίου αποφυγής ακροτήτων μεταξύ των μελών τους. Πρόκειται για μια αμοιβαία συμφωνία περιορισμού των φυσικών ορέξεων και αποστροφών μας και η κύρωσή της από τις αρχές που διοικούν την κοινωνία δημιουργεί «Δίκαιο». Τίθεται λοιπόν το αιώνιο πολιτικό ερώτημα: Ποιος συντάσσει, θεσμοθετεί και επιβάλλει το «συμβόλαιο», δηλαδή το δίκαιο για τη λειτουργία της κοινωνίας; Τέσσερις είναι σε αδρές γραμμές οι συνήθειες πρακτικές:

- Ένας σοφός ηγέτης με τη συνδρομή «θείας έμπνευσης», δηλαδή θεοκρατικό καθεστώς (π.χ. Μωυσής και δέκα εντολές).

---

⁴ Ο μεγάλος Άγγλος φιλόσοφος Hobbes (1588 – 1679) θεμελιώνει την πολιτική κοινωνία, δηλαδή την κοινωνία με κράτος, στην ανάγκη των ανθρώπων να συμβιώσουν με ειρήνη, ξεφεύγοντας από τη «φυσική κατάσταση των ανθρώπων» για τον πόλεμο όλων εναντίον όλων, φυσική συνέπεια του ανταγωνισμού για περιορισμένους πόρους, υπό καθεστώς φυσικής ισότητας. Οι αρχικές του παραδοχές είναι εμπειρικές, δεν στηρίζονται σε καμιά θεολογική ή τελεολογική αρχή και δυστυχώς για τους ιδεολόγους έχουν συχνά επαληθευτεί στην ανθρώπινη ιστορία. Θα μπορούσαμε ίσως να ισχυρισθούμε πως η κατάσταση που ακολούθησε την κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος επαληθεύει και πάλι σε κάποιο βαθμό τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου κατά τον Hobbes.

- Ο επιβληθείς στην κοινωνία αρχηγός με τη στήριξη των (μεταφορικά) οπλοφόρων του, δηλαδή απολυταρχικό καθεστώς⁵ υποστηριζόμενο συνήθως από θρησκευτικό ή πολιτικό δόγμα.
- Οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι της κοινωνίας, με ορισμένης διάρκειας εντολή, η γνωστή μας αντιπροσωπευτική (έμμεση) δημοκρατία.
- Το κοινωνικό σύνολο, με απ' ευθείας λήψη των σημαντικών αποφάσεων από όλα τα μέλη του, δηλαδή άμεση δημοκρατία.

Είναι βέβαια προφανείς οι λόγοι της απόρριψης των δύο πρώτων (ή τριών με την αριστοκρατία) μορφών εξουσίας για τη σύνταξη και επιβολή του κοινωνικού συμβολαίου, τουλάχιστον από τη συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων στις σημερινές αναπτυγμένες κοινωνίες. Είναι επίσης γεγονός ότι η λειτουργία της άμεσης δημοκρατίας σε προχωρημένο βαθμό δεν είναι επιχειρησιακά εύκολη⁶. Για το λόγο αυτό, ή με πρόσχημα το λόγο αυτό, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων επιλέγεται η αντιπροσωπευτική δημοκρατία για τη σύνταξη και θεσμοθέτηση του κοινωνικού συμβολαίου.

Με δεδομένο ότι το πρόγραμμα του κόμματος που διεκδικεί τη διακυβέρνηση, δηλαδή το προς ψήφιση σχέδιο κοινωνικού συμβολαίου, συντάσσεται και εφ' όσον ψηφιστεί εφαρμόζεται από την αντιπροσωπευτική ηγετική ομάδα, πρέπει να επιχειρηθεί μια ειλικρινής απάντηση στο διπλό ερώτημα: Ποιο ποσοστό (υποσύνολο) του κοινωνικού συνόλου και σε ποιο βαθμό το υποσύνολο αυτό ικανοποιείται από το περιεχόμενο του συμβολαίου που πλειοψήφησε στις εκλογές και βέβαια ποιο ποσοστό του συμβολαίου αυτού εφαρμόζεται μέχρι τις επόμενες εκλογές; Προσπάθησα να προσεγγίσω τη λύση αυτής της δύσκολης άσκησης για τα κοινωνικά συμβόλαια (ή προγράμματα των κομμάτων εξουσίας) της τελευταίας 25ετίας στη χώρα μας. Ας μου επιτραπεί να μη δώσω αριθμητικά αποτελέσματα, κατ' αρχάς διότι ορισμένα δεδομένα και παραδοχές μου είναι

---

⁵ Στο οποίο εντάσσεται και η «αριστοκρατική διακυβέρνηση», δηλαδή η ανάληψη της διοίκησης της κοινωνίας από ένα σώμα δήθεν άριστων που την κρατούν υποταγμένη στα καλά και συμφέροντά τους. Ας θυμηθούμε και τα συμπεράσματα του κορυφαίου ανθρωπολόγου, Franz Boas: Ακόμα και ο τρόπος σκέψης του πολιτισμένου ανθρώπου δεν διαφέρει ουσιωδώς από τον αντίστοιχο του πρωτόγονου προγόνου μας και συνακόλουθα ο μύθος περί εκλεκτών και κατώτερων ανθρώπινων ομάδων αποτελεί μια ατεκμηρίωτη και μυωπική προκατάληψη.

⁶ Οι νέες εκπληκτικές δυνατότητες της πληροφορικής και των επικοινωνιών φαίνεται ότι αλλάζουν θεαματικά τα επιχειρησιακά δεδομένα, υπέρ της άμεσης δημοκρατίας.

ελλιπή αλλά και λόγω των απογοητευτικών για την αντιπροσωπευτικότητα της δημοκρατίας και την ικανοποίηση της κοινωνίας αποτελεσμάτων. Ελπίζω και εύχομαι να έχω κάνει λάθος, αλλά σε κάθε περίπτωση νομίζω ότι είναι θαυμαστή η καρτερικότητα και η ανοχή του ελληνικού λαού προς όλους εμάς τους εκάστοτε κρατούντες.

➤ **Δημοκρατία και ανθρώπινες αξίες**

Η «Δημοκρατία» δεν είναι εφεύρεση των τελευταίων αιώνων. Αγωνιζόμενοι ενάντια στην απληστία, την αλαζονεία και την επιθετικότητα της απολυταρχικής εξουσίας, πολλοί φωτισμένοι συνάνθρωποί μας, σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες, προσπάθησαν εδώ και χιλιάδες χρόνια να θεμελιώσουν και στη συνέχεια να εφαρμόσουν στην πράξη συστήματα εξουσίας με κοινωνικές συμφωνίες που κατοχυρώνουν τα στοιχειώδη δικαιώματα του απλού ανθρώπου, τον απελευθερώνουν από το φόβο και τον οδηγούν σε ασφαλέστερες και δικαιότερες συνθήκες διαβίωσης. Κυριότερο επίτευγμά τους στο δυτικό κόσμο είναι «το κράτος που άρχεται από τον Δήμο», οι «Δημοκρατίες». Πρώτη και σε σημαντικό βαθμό, άμεση, είναι η Αθηναϊκή Δημοκρατία του Σόλωνα και στη συνέχεια του Κλεισθένη⁷, ο οποίος θεσμοθέτησε την ισονομία ως κύριο συστατικό της Δημοκρατίας, αλλά και τα κύρια λειτουργικά χαρακτηριστικά της που κατοχύρωναν σε σημαντικό βαθμό την άμεση κυριαρχία των Αθηναίων πολιτών.

Ο Αριστοτέλης στο πρώτο κεφάλαιο του 6^{ου} Βιβλίου των Πολιτικών του, περί των χαρακτηριστικών της δημοκρατίας, (μετάφραση Σ. Μαγγίνα) αναφέρει: «Βασική λοιπόν προϋπόθεση του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η ελευθερία, διότι τούτο όλοι συνηθίζουν να λένουν, ως εάν εις μόνον το πολίτευμα αυτό (δηλ. εις τη δημοκρατίαν) μετέχουν της ελευθερίας οι πολίται, διότι λένουν ότι πάσα δημοκρατία αυτό (την ελευθερίαν) προσπαθεί να επιτύχη, η δε ελευθερία έχει ως εν χαρακτηριστικόν γνώρισμα το ότι οι πολίται άλλοτε μεν άρχουν, άλλοτε δε άρχονται. Και πράγματι το δημοκρατικόν δίκαιον έχει ως χαρακτηριστικόν το να

---

⁷ Η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας από τον Σόλωνα (594 π.χ.) καταργείται από την τυραννία του Πεισίστρατου (546 π.χ.) και των γιών του Ιππάρχου και Ιππία που τον διαδέχθηκαν. Ο Κλεισθένης ανατρέπει την τυραννία των Πεισιστρατιδών και μεταρρυθμίζει ριζικά (508 π.χ.) τη δημοκρατία του Σόλωνα, επιβάλλοντας την ισονομία όλων των πολιτών (εξάλειψη του συστήματος των φυλών κ.λπ.).

υπάρχει ισότητα κατά τον αριθμόν των πολιτών και όχι κατά την αξίαν αυτών, ... και ο,τιδήποτε ήθελεν αποφασίσει η πλειονότης των πολιτών, αυτό είναι ο σκοπός της δημοκρατίας και αυτό είναι το (δημοκρατικόν) δίκαιον ...»,».

Εκ του κοινωνικού αποτελέσματος των ανά τους αιώνες καθεστώτων, και παρά τις δυσοίωνες προβλέψεις του κορυφαίου πνεύματος του 19^{ου} αιώνα, Karl Marx, οι περισσότεροι σοφοί της εποχής μας συνοψίζουν την ιστορική αλήθεια ως εξής: Η επιβληθείσα με τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 **αστική** δημοκρατία, τις παραλλαγές της οποίας, δηλαδή τις σημερινές κοινοβουλευτικές μορφές της έμμεσης Δημοκρατίας, εφαρμόζει σημαντικό μέρος του σύγχρονου κόσμου, οδήγησε επί δύο αιώνες⁸ στις λιγότερες κοινωνικές αδικίες και αυταρχικές συνιστώσες.

Στο πλαίσιο των πολιτικών και πολιτισμικών εξελίξεων από γενιά σε γενιά, πολύς λόγος γίνεται πάντοτε και σήμερα για την παρακμή των ανθρώπινων αξιών. Το θέμα είναι δηλαδή διαχρονικό, πολύπλοκο και προσφέρεται πάντοτε για κατάθεση σοφών θεωριών αλλά και βαρύγδουπων, αυθαίρετων ή ύποπτων δογματισμών. Θεωρώ λοιπόν ιδιαίτερα διαφωτιστική την προσέγγιση ενός εξέχοντος μηχανικού αλλά και διανοούμενου, του Θεοδόση Τάσιου⁹: Ξεκινώντας από το δεδομένο της αυτονομίας του ανθρώπου, συμπεραίνει ότι η φύση των αξιών είναι κατ' αρχάς εμπειρική, άρα εξελίσσεται χωροχρονικά και συνεπώς «αιώνιες και παγκόσμιες αξίες» δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν. Ζυμωμένες βέβαια ανά τους αιώνες, μέσα από τη σύγκρουση της απληστίας και αλαζονείας του «εγώ» με την ατομική ανασφάλεια και τη συνακόλουθη προσφυγή στο καταφύγιο της ομάδας, ορισμένες αξίες παρουσιάζουν έμμονα και ευρέως διαδεδομένα χαρακτηριστικά. Παραμένουν δηλαδή σχεδόν σταθερές για μεγάλες ιστορικές περιόδους. Δεν πρέπει όμως να παραβλέπεται ότι στη σύγκρουση αυτή η ατομικότητα προηγείται πάντα της συλλογικότητας και συνεπώς το «εμείς» δεν έχει το δικαίωμα και δεν πρέπει –διότι είναι βιολογικό λάθος– να επιχειρεί τη συρρίκνωση ή ακόμα περισσότερο την εξαφάνιση του «εγώ».

---

⁸ Κατά σύμπτωση, ακριβώς επί δύο αιώνες, μέχρι το 1989: Είναι το έτος ορόσημο της κατάρρευσης του αντίπαλου δέους, δηλαδή των απολυταρχικών καθεστώτων της Σοβιετικής Ένωσης, που σηματοδότησε και την αχαλίνωτη επίθεση της «Αγοράς» στα κοινωνικά συμβόλαια των αστικών δημοκρατιών.

⁹ Βλέπε και το βιβλίο του Θ. Π. Τάσιου «Αξίες και Πράξη», εκδόσεις Τροχαλία, 1989. Σχολιάζοντας ένα σημαντικό άρθρο του Ν. Μουζέλη για τη σύγκρουση των αξιών, ο συγγραφέας παρουσιάζει με οξυδέρκεια και βάθος τη φύση και την ιεράρχηση των αξιών.

Η συλλογικότητα και η ανάδειξη των αξιών που προασπίζουν τα συμφέροντα της ομάδας, ως συνισταμένων των ατομικών συμφερόντων, είναι ένας πυλώνας της Δημοκρατίας. Η πειθαναγκαστική επιβολή αξιών στην ομάδα από εξωτερικές ή εσωτερικές αυθεντίες δυναμιτίζει την ελευθερία του ατόμου, τον δεύτερο πυλώνα της Δημοκρατίας και το οικοδόμημά της καταρρέει. «Η επιβεβαίωση του Είναι, αυτή η εκ βαθέων υποστασιακή φορά, έχει την ελευθερία ως λειτουργική προϋπόθεση. Γι' αυτό και το πάθος για ελευθερία είναι άγχος άγριο» επισημαίνει ο Θεοδόσης Τάσιος. Ως προς την ιεράρχηση των αξιών, μας υπενθυμίζει με παραδείγματα ότι οι διαφημιζόμενες «δυτικές αξίες» προϋπήρχαν σε πολλές και διάφορες κοινωνίες. Συμφωνεί για την κυρίαρχη θέση των ατομικών ελευθεριών και της κοινωνικής αλληλεγγύης στο παγκόσμιο σημερινό σύστημα αξιών και καταδικάζει την ανοχή μας στην καταπάτησή τους, το φαρισαϊσμό της δικαιολογίας μας περί μη ανάμειξης στα εσωτερικά πολιτισμικά δρώμενα ορισμένων κοινωνιών.

➤ **«Αυτοκρατορία της αγοράς» και το μέλλον της ιστορίας**

Γνωρίζουμε βέβαια πολύ καλά ότι η ιστορία της ανθρωπότητας κατά κυριολεξία, δηλαδή η πορεία μας στη διάσταση του χρόνου, εξ ορισμού δεν έχει άλλο ορατό τέλος, πλην του ενδεχόμενου αφανισμού του ανθρώπινου είδους. Η δε ιστορία της εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών –που άρχισε κατά τη γλαφυρή μυθολογία μας μετά την ήττα και την πτώση του Κρόνου στην Τιτανομαχία– συνεχίζεται όσο αποτυγχάνουν οι λάτρες του «απόλυτου», οι επίδοξοι σωτήρες μας που κατά καιρούς επιχειρούν να επιβάλουν την κατ' αυτούς «μόνη αλήθεια» και «αδιασάλευτη τάξη» στη ζωή μας.

Η θεωρία του Francis Fukuyama για «το τέλος της Ιστορίας», υπό την έννοια της διεθνούς επικράτησης της Δημοκρατίας και της Ελεύθερης Αγοράς μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, διαψεύστηκε ως προς το πρώτο και κύριο σκέλος της, δηλαδή την ουσία της Δημοκρατίας. Το παραδέχεται και ο ίδιος ο Fukuyama δηλώνοντας ότι η στρωματοποιημένη και άνιση κοινωνία αδυνατίζει την ίδια τη Δημοκρατία και συμπληρώνοντας ότι το φιλελεύθερο δόγμα για «λιγότερο κράτος» προϋποθέτει ότι το κράτος που μένει είναι ένα αποτελεσματικό κράτος δικαίου. Άλλως, επισημαίνει, διολισθαίνουμε από το αναποτελεσματικό κράτος σε μια πολύ χειρότερη κατάσταση, στην άπληστη

εκμετάλλευση του κράτους από τους ιδιώτες, στην αδιαφανή και ασύστολη ληστεία του δημόσιου συμφέροντος.

Προσπαθώντας να προβλέψει το μέλλον της Ιστορίας, ο πολιτειολόγος του Harvard και καθηγητής του Fukuyama, Samuel Huntington, επηρεάζεται από τις εκρήξεις βίας της δεκαετίας του '90 στην πρώην Γιουγκοσλαβία, στη Μέση Ανατολή, στο Αφγανιστάν, στο Κασμίρ και διατυπώνει τη θεωρία περί της νέας εποχής των «συγκρούσεων των πολιτισμών», που γεννήθηκε από τις στάχτες του Ψυχρού Πολέμου: Κατατάσσει τους σημερινούς πολιτισμούς, προβλέπει –και ορθά– την αυξανόμενη οικονομική και πολιτιστική δύναμη και κυριαρχία των Ασιατικών χωρών, διαπιστώνει την οικονομική, γλωσσική και ηθική παρακμή της Δύσης και υπερεκτιμώντας ίσως την σημασία των πολιτισμικών διαφορών στις ανθρώπινες κοινωνίες, θεμελιώνει τη συγκρουσιακή θεωρία του.

Ξένοι και Έλληνες κριτικοί και στοχαστές αλλά και οι προσωπικές μας εμπειρίες θέτουν σε αμφισβήτηση τη θεωρία του Huntington. Πιστεύουμε δηλαδή ότι οι φτωχοί και καταπιεσμένοι αλλόθρησκοι του Τρίτου Κόσμου βιαιοπραγούν εναντίον της Δύσης επειδή αισθάνονται ότι όχι μόνο τους ληστεύει τους φυσικούς πόρους, τους περιφρονεί και τους περιθωριοποιεί, αλλά προσπαθεί να τους επιβάλει και τον αμοραλισμό της, να αλώσει την ηθική και την ψυχή τους. Τα βαθύτερα αίτια των συγκρούσεων, σε τελευταία ανάλυση, δεν φαίνεται να φωλιάζουν σε διαφορές πολιτισμών. Οι πληβείοι της παγκόσμιας νέας τάξης πραγμάτων, μη έχοντας παρά μόνο τα δεσμά τους να χάσουν, επιτίθενται στους πατρικούς της παγκόσμιας νέας «Αυτοκρατορίας της Αγοράς»¹⁰. Υποβοηθούμενοι ασφαλώς από πολιτισμικούς φονταμενταλισμούς, διότι η επιστροφή στις πηγές της θρησκείας και των παραδόσεων είναι το μόνο ψυχολογικό στήριγμά τους απέναντι στην πνευματική ένδεια, την ηθική καταπίεση και τον κυνισμό που προσφέρουν και με το παράδειγμά τους οι νέοι πατρίκιοι.

Έχει λοιπόν κύκλους η Ιστορία των κοινωνιών με μεγάλα πισωγυρίσματα. Ήδη από το 1949 ο Bertrand Russell, στο έργο του «Η εξουσία και το Άτομο», βλέπει τη συγκέντρωση εξουσίας στα πολυεθνικά οικονομικά κέντρα, προειδοποιεί ότι η

---

¹⁰ Βλέπε ορισμό και περιγραφή από το ομώνυμο βιβλίο (EMPIRE) των Michael Hardt και Antonio Negri (Harvard University Press, 2001)

συντριβή της προσωπικότητας του ατόμου συντρίβει την ουσία της ζωής και ελπίζει στις αποκεντρωμένες μορφές λήψης αποφάσεων και συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία. Παρά την προς το χειρότερο επαλήθευση των προβλέψεών του, οι περισσότεροι προσπαθούμε να μην βλέπουμε ότι ενώ η πρακτική της παγκόσμιας αυτοκρατορίας της αγοράς μας γυρίζει πίσω, διότι απαξιώνει την κοινωνική διάσταση του ατόμου, αυξάνει τις ανισότητες και χειρίζεται μεγάλες δυνάμεις καταστολής και βίας, η ιδέα αυτής της νέας αυτοκρατορίας αφιερώνεται υποκριτικά σε μια διαρκή και παγκόσμια ειρήνη¹¹, πάνω και πέρα από την ιστορία.

β. Μεσαιωνικό πισωγύρισμα: «Ο καθένας για τον εαυτό του και η Αγορά για όλους»

Νομίσαμε λοιπόν ότι με τις σύγχρονες μορφές της «αστικής» δημοκρατίας πετύχαμε την εφαρμογή κοινωνικών συμβολαίων που διασφαλίζουν τόσο την κάλυψη των μελών της κοινωνίας στα στοιχειώδη για την επιβίωσή τους κοινωνικά αγαθά, όσο και την ισότητα των ευκαιριών, τουλάχιστον στο ξεκίνημα του αγώνα της ζωής. Βλέπουμε όμως τις τελευταίες τρεις δεκαετίες ότι αυτή η ποιοτική διάσταση του «δημοκρατικού πολιτεύματος» συρρικνώνεται συνεχώς. Ακόμη και στο δικό μας προνομιούχο ευρωπαϊκό κόσμο, οι αστικές μας δημοκρατίες μετεξελίσσονται θεσμικά και εθιμικά, συρρικνώνουν την ουσία του κοινωνικού συμβολαίου (καλή παιδεία και υγεία μόνο για τους έχοντες, συντάξεις πείνας για τους πολλούς κ.λπ.), αλλά και ανέχονται την ασυδοσία του χρηματιστηριακού τζόγου και τις συνακόλουθες ακρότητες των «νέων εκλεκτών», ιερέων των ναών της αγοράς και των εκτελεστικών οργάνων τους (golden boys), σε βάρος της κοινωνικής πλειοψηφίας.

Συμπερασματικά, όταν θέλουμε να ενημερωθούμε, συμπίπτουμε σε μερικές αμείλικτες διαπιστώσεις:

---

¹¹ Δεν έχει βέβαια καμία σχέση με το αγνό φιλοσοφικό σχεδίασμα του Immanuel Kant «Προς την Αιώνια Ειρήνη», στο οποίο το 1795 ο μεγάλος στοχαστής, πιστός στην ηθική του, θεωρεί ότι η επίτευξη αιώνιας ειρήνης είναι οφειλόμενο καθήκον των κρατούντων προς τους πολίτες: Συνοψίζοντας εκπληκτικά τις αρχές του περί ηθικής, θρησκείας, ιστορίας και πολιτικής, παρουσιάζει αναλυτικά και τα αναγκαία άρθρα αυτής της διεθνούς συμφωνίας.

➤ **Ανεργία και φτώχεια, πείνα και φόβος**

Η ανεργία και η συνακόλουθη οικονομική και ψυχολογική εξαθλίωση των ανέργων καλπάζουν: Ήδη από το 1994, η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας εκτιμούσε ότι το 30% του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού ήταν άνεργο και αδυνατούσε να αντιμετωπίσει τις ανάγκες της στοιχειώδους διαβίωσης. Η κατάσταση τελευταία επιδεινώνεται, πλήττει κυρίως τους νέους και ακολουθούν οι ηλικίες των 50 με 60.

Διευρύνεται συνεχώς το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών, όπως επιβεβαιώνουν και οι τελευταίες Εκθέσεις του ΟΗΕ για την ανάπτυξη. Το χειρότερο είναι ότι εκατοντάδες εκατομμύρια συνανθρώπων μας στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν είναι απλώς «φτωχοί». Πεθαίνουν από πείνα και ελλείψεις στοιχειώδους περίθαλψης, ενώ πολλοί περισσότεροι σύρονται προς απίστευτους εξευτελισμούς για να εξασφαλίσουν τη στοιχειώδη βιολογική τους επιβίωση.

Ο νομπελίστας Ινδός οικονομολόγος αλλά και φιλόσοφος Amartya Sen¹² ανέδειξε όσο κανείς άλλος το αδικαιολόγητο αίσχος της φτώχειας και της πείνας, σε μια ουσιαστική προσπάθεια καταπολέμησής τους. Απέδειξε επιστημονικά ότι το πρόβλημα της πείνας και των εξοντωτικών λιμών οφείλεται στην έλλειψη δημοκρατίας στην περιοχή του δράματος και στην παθητική στάση των αναπτυσσόμενων χωρών. Τα περισσεύματα παραγωγής τροφίμων είναι άφθονα, εμποδίζεται όμως η διανομή τους στους λιμοκτονούντες.

Ο Sen καταδίκασε ρητά το μωπτικό δογματισμό κυβερνήσεων και κεντρικών τραπεζών, που στο όνομα της νομισματικής σταθερότητας και της ευημερίας των οικονομικών δεικτών θυσιάζουν την κοινωνία των πληβείων, φορτώνοντάς την με ακόμα περισσότερη φτώχεια και ανεργία. Υποστήριζε με φιλοσοφικά επιχειρήματα ότι η οικονομία των ανθρώπινων κοινωνιών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ηθική διάσταση των πράξεών της, ενώ έδειξε ότι οι ανισότητες δεν είναι οι φυσικές συνέπειες της ελευθερίας, αλλά αντίθετα συνιστούν τους περιορισμούς στην εφαρμογή της.

---

¹² Δικαίως ορισμένοι οικονομολόγοι τον αποκαλούν «Ο Adam Smith των φτωχών».

Η Διεθνής Αμνηστία, στις τελευταίες ετήσιες εκθέσεις της για τα ανθρώπινα δικαιώματα στον κόσμο μας, διαπιστώνει ότι τα δημοκρατικά καθεστώτα προδίδουν τις αξίες τους στο όνομα της ελευθερίας της αγοράς αλλά και της «ασφάλειας των πολιτών», χάριν των οποίων ακολουθείται «η πολιτική του φόβου» με συνακόλουθες καταπατήσεις στοιχειωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων και αρχών του κράτους δικαίου.

➤ **Τζόγος και απληστία, υπερκατανάλωση και περιθωριοποίηση**

Η καθημερινή πρακτική για την «υγιή οικονομία» ακολουθεί περισσότερο τις ασύστολες απαιτήσεις του κέρδους και λιγότερο τις φυσικές ανάγκες των ανθρώπων. Ορισμένες δογματικές οικονομικές θεωρίες οικοδόμησαν ένα χυδαίο νεοκαπιταλισμό, έγιναν δηλαδή αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους ηγέτες και τους συνένοχους υπηρέτες μιας παγκόσμιας αγοράς, κοινωνικά ανάληκτης, αλαζονικής και άπληστης.

Οι κρατούντες οικονομικοί εγκέφαλοι γνώριζαν π.χ. πολύ καλά και στην τρέχουσα οικονομική κρίση ότι προς δόξαν της παγκοσμιοποίησης μιας χωρίς αντίκρισμα «αγοράς του τζόγου» κατάντησε η παγκόσμια ημερήσια παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών να φθάνει μόλις το 2% του όγκου των χρηματιστηριακών συναλλαγών (!). Αφού λοιπόν πέτυχαν την περαιτέρω διεύρυνση του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών, διασφάλισαν τη χλιδή τους για πολλές γενιές, συρρίκνωσαν και ευτέλισαν κοινωνικές κατακτήσεις αιώνων και διάβρωσαν με τον τζόγο και τα φανταχτερά σκουπίδια τα ήθη και έθιμα των πολλών αδύναμων συνανθρώπων μας, ... διαρρέουν ατιμώρητα, μέσω πτώχευσης του συστήματος που οι ίδιοι ανέπτυξαν και διοίκησαν. Έχουν βέβαια φορτώσει στους κρατικούς πόρους –δηλαδή στους φόρους που πληρώνει ο πολίτης– το κόστος της ανόρθωσης και παράλληλα έχουν δημιουργήσει μια νέα, πολύτιμη για τους στόχους τους, στρατιά ανέργων.

Η αλαζονική απληστία της ανθρώπινης φύσης ξανακερδίζει σταθερά το χαμένο έδαφος. Όλοι διαπιστώνουμε ότι οι δυνάμεις της παγκόσμιας αυτοκρατορίας της αγοράς ισχυροποιούνται συνεχώς, καθοδηγούν ή υποτάσσουν με αυξανόμενη συχνότητα και τμήματα της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Χρησιμοποιώντας και τα ωραία επιστημονικά επιτεύγματα στις τηλεπικοινωνίες και την πληροφορική, η «Αγορά» προωθεί ασύστολα τον ολοκληρωτισμό της υπερκατανάλωσης,

υπερφορτώνει με ανοησίες το μυαλό μας, διεγείρει τις ταπεινές περιοχές του εγώ μας, παραποιεί την πραγματικότητα¹³, αδυνατίζει τις αντιστάσεις μας στις ματαιόδοξες αλλά και καταστροφικές για τους πολλούς προσταγές του κερδίου Ερμή. Με ξεχωριστή ευαισθησία στη δεκαετία του '80, ο ποιητής Τάσος Λειβαδίτης κλαίει ακούγοντας τη λέξη «αύριο», γιατί το «αύριο» είναι συστηματικά χειρότερο από το σήμερα, γιατί «κάθε μέρα είναι η καλύτερή μας μέρα». Παραστατικά ο ποιητής βλέπει από τότε: «Οι τράπεζες ξαπλωμένες στα φαρδιά πεζοδρόμια, σαν προϊστορικά ζώα που χωνεύουν τη λεία τους».

Οι περισσότεροι από τους οικονομικά εξασφαλισμένους, συμμετέχουμε στην αγορά των ζημιολόγων για το περιβάλλον και την ψυχική μας υγεία, άχρηστων επί της ουσίας, δημιουργημάτων της εκάστοτε μόδας και ευτελίζουμε τον ελεύθερο χρόνο μας, μέσα στο υπαρξιακό κενό, τη διανοητική αποβλάκωση, τη βύθιση σε βολικές αλλά ανούσιες μέχρι παραλυσίας, καθημερινές συνήθειες. Προσπαθούμε να μην βλέπουμε ότι αυξάνεται συνεχώς γύρω μας ο αριθμός των «ανθρώπινων απορριμμάτων», των συνανθρώπων μας που περιθωριοποιούνται διότι αποκλείονται από το κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι, αλλά και των «ανθρώπινων υπολειμμάτων», αυτών που επίσης περιθωριοποιούνται διότι ξεζουμίστηκαν από το παραγωγικό σύστημα και πετάχτηκαν ως άχρηστοι χωρίς την εξασφάλιση συνθηκών αξιοπρεπούς διαβίωσης. Και ορισμένοι ψηφίζουμε τους πολιτικούς που μας υπόσχονται ότι θα μας απαλλάξουν από τις «ενοχλητικές διαμαρτυρίες» αυτών των συνανθρώπων μας.

Προσπαθούμε να μην ακούμε τις διαπιστώσεις σοφών του 20ού αιώνα που σφράγισαν την εποχή μας με το έργο τους για τον άνθρωπο, όπως ο εκλιπών πρόσφατα εκσυγχρονιστής της ανθρωπολογίας και δημιουργός της μεθοδολογίας του δομισμού (structuralism), Claude Levi-Strauss: Στο αριστούργημά του «Θλιβεροί Τροπικοί»¹⁴ συμπεραίνει, «Ο κόσμος άρχισε χωρίς

---

¹³ Ο γνωστός στοχαστής και πρωτοπόρος της γαλλικής μετανεωτερικής θεωρίας Jean Baudrillard, ίσως καθ' υπερβολήν αλλά όχι αστήρικτα, διαπιστώνει ότι η πραγματικότητα δολοφονείται μέσα από τις ναρκωμένες, τις υπνωτισμένες από την εικονική πραγματικότητα συνειδήσεις μας και ότι το τέλειο αυτό έγκλημα είναι το σημαντικότερο γεγονός της σύγχρονης ιστορίας.

¹⁴ Συναρπαστικό αυτοβιογραφικό δοκίμιο του 1955, όπου καταρρίπτει την κρατούσα άποψη περί ασύγκριτης υπεροχής του Δυτικού Πολιτισμού σε σχέση με τις πρωτόγονες φυλές, των οποίων ανέδειξε την πολυπλοκότητα και πληρότητα της «Άγριας Σκέψης» βάσει των μακρόχρονων ερευνών και εμπειριών του στους αυτόχθονες του Αμαζονίου. Μετάφραση από τις εκδόσεις Χατζηνικολή.

τον άνθρωπο και θα τελειώσει χωρίς αυτόν», ενώ σε συνέντευξή του το 2005 διαπιστώνει «... την τρομακτική εξαφάνιση ζωντανών ειδών αλλά και το γεγονός ότι το ανθρώπινο είδος ζει σε καθεστώς εσωτερικής δηλητηρίασης»... «Δεν τον αγαπώ αυτόν τον κόσμο», καταλήγει.

➤ **Η παρακμή της δημοκρατίας και το χρυσούν παραπέτασμα**

Γιορτάσαμε πρόσφατα την εικοστή επέτειο από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου που σηματοδότησε παγκοσμίως την επικράτηση της έμμεσης, αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της οικονομίας της αγοράς. Με την ευκαιρία αυτή το B.B.C διεξήγαγε έρευνα σε 27 παλαιότερες (προ του 1989) και νεότερες δημοκρατικές χώρες με κύριο ερώτημα το πόσο ικανοποιημένοι είναι σήμερα οι πολίτες από τη νέα οικονομική πραγματικότητα. Η μεγάλη πλειοψηφία δήλωσε δυσαρεστημένη και θεωρεί αναγκαία την αναμόρφωση του ισχύοντος καπιταλιστικού συστήματος. Μόνον το 11% δηλώνει ικανοποιημένο, ενώ το 23% θεωρεί την οικονομία της αγοράς ολέθρια. Η δε πλειονότητα των πολιτών στις 22 από τις 27 χώρες ζητάει επιτακτικά τη δικαιότερη κατανομή του πλούτου.

Επισημαίνεται επίσης ότι σύμφωνα με έρευνα του Economist κατά την καλή οικονομική περίοδο του 2006, το 50% των πολιτών της Ανατολικής Ευρώπης δήλωσαν ότι ζούσαν καλύτερα το 1989, πριν από την πτώση του Τείχους.

Έχουμε προ πολλού απαλλαγεί από το μύθο ότι η οικονομία της αγοράς και ο καπιταλισμός έχουν ανάγκη τη δημοκρατία για να επιβιώσουν. Ο καπιταλισμός προηγήθηκε κατά εκατοντάδες χρόνια της δημοκρατίας στην Ευρώπη και στις μέρες μας το παράδειγμα της Κίνας αποδεικνύει ότι η οικονομία της αγοράς όχι μόνο λειτουργεί, αλλά μπορεί να θριαμβεύει και σε απολυταρχικά καθεστώτα. Όπως άλλωστε διαπιστώνει ο οικονομολόγος του Harvard, Bruce Scot, είναι ηλίθιο να πιστεύει κανείς ότι το μόνο που χρειάζεται μια δημοκρατία είναι σύνταγμα και εκλογές. Ο νομπελίστας Joseph Stiglitz¹⁵ επισημαίνει ότι μια από τις μεγαλύτερες αλλαγές που έχουν συμβεί από την αρχή της δεκαετίας του 1990 είναι το πόσο θολό έχει γίνει το νόημα της δημοκρατίας και πόσο εύκολη είναι η χειραγώγηση των εκλογών.

---

¹⁵ Με το παγκοσμίως γνωστό βιβλίο του «Globalization and its Discontents» (2003), μεταφρασμένο στα ελληνικά με τίτλο «Η μεγάλη αυταπάτη» (εκδ. «Λιβάνη») αναλύει και καταγγέλει την παγκόσμια επιβολή της αγοράς και τις καταστρεπτικές συνέπειες στους φτωχούς και τους νέους, τεκμηριώνοντας και τη γενική μας «δυσαρέσκεια».

Ο συντάκτης της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας των ΗΠΑ, Thomas Jefferson, προς το τέλος της ζωής του διαπίστωνε ότι «ο αιρετός δεσποτισμός δεν είναι αυτό για το οποίο αγωνιστήκαμε». Ο δε στυλοβάτης του αμερικανικού φιλελευθερισμού και συνεργάτης του Δημοκρατικού Κόμματος, John Kenneth Galbraith¹⁶, ρητά δηλώνει ότι οι δυτικές δημοκρατίες είναι κενός λόγος αν δεν διασφαλίζουν την κοινωνική και οικονομική δημοκρατία, διότι οι ατομικές και πολιτικές ελευθερίες είναι τελείως ασυμβίβαστες με τη φτώχεια και την αδυναμία εύρεσης εργασίας ή την μη επαρκώς αμειβόμενη εργασία.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης¹⁷ θεωρεί ότι όλες οι αστικές δημοκρατίες είναι φιλελεύθερες ολιγαρχίες. Θέτει ως κύριο στόχο των κοινωνιών την αυτονομία τους, τη συνειδητοποίηση της ανάγκης να αυτοθεσμοθετηθούν, να απαλλαγούν από την υποβολή τους στην κυρίαρχη φαντασιακή κατάσταση του καπιταλισμού, ότι δηλαδή ήρθαν στον κόσμο μόνο για να παράγουν και να καταναλώνουν εμπορεύματα. Γιατί αυτό το φαντασιακό οδηγεί στην κοινωνικοπολιτική απάθεια και υποταγή, στον ηλίθιο κομφορμισμό, στη συρρίκνωση της πολιτισμικής δημιουργικότητας (μπορεί να υπάρξει δημιουργία έργων σε μια κοινωνία που δεν πιστεύει σε τίποτε; διερωτάται ο στοχαστής) και στον κυνισμό. Προτρέπει το συνάνθρωπο να ξαναβγάλει από το περιθώριο «την αναζήτηση της αλήθειας, τη διεκδίκηση της αλήθειας και κυρίως την έγνοια για τη μοίρα των ανθρώπων μέσα στην κοινωνία», το τρίπτυχο στο οποίο αφιέρωσε τη ζωή του και ο ίδιος.

Είναι επίσης γεγονός ότι η κοινωφελής μας υποδομή, όλη η πολύτιμη κοινή δημοκρατική μας περιουσία, εξαγοράζεται από πολυσχιδείς και πολυπράγμονες οικονομικούς κολοσσούς. Εμπορευματοποιούνται τα τρία κύρια δημόσια αγαθά, θεωρούμενα μέχρι χθες ως οι θεμελιώδεις κατακτήσεις του απλού ανθρώπου: Η Παιδεία, η Υγεία και το Ασφαλιστικό Σύστημα. Συνακόλουθα, το κοινωνικό κράτος, που κατέκτησαν με σκληρούς αγώνες οι πρόγονοι, και τα εργατικά δικαιώματα συρρικνώνονται στα πρότυπα της μεταμοντέρνας έκδοσης του μεσαιωνικού θρησκευτικού δόγματος, «ο καθένας για τον εαυτό του και η

□Αγορά□ (στη θέση του «Θεού») για όλους».

---

¹⁶ Βλέπε το μεταφρασμένο και στα ελληνικά έργο του «Η Καλή Κοινωνία» (The Good Society), Εκδόσεις Λιβάνη, 1997.

¹⁷ Το 1975 εκδόθηκε το σημαντικότερο έργο του, «Η φαντασιακή θέσπιση της κοινωνίας», ιδιαίτερα επίκαιρο στη σημερινή αναζήτηση διεξόδου από την παγκόσμια πλύση εγκεφάλου που επιβάλλει η αυτοκρατορία της αγοράς.

Διολισθαίνουμε, χωρίς μεγάλες αντιστάσεις, στη μόνιμη κατηγοριοποίηση του πληθυσμού, σε αυτούς που έχουν εξασφαλίσει μια αξιοπρεπή ζωή και σε στερημένους, ανασφαλείς και φοβισμένους πληβείους, και όλοι γνωρίζουμε ότι ο φόβος για την καθημερινή επιβίωση εξοντώνει την αξιοπρέπεια και την ουσία των δημοκρατικών δικαιωμάτων του πολίτη. Δημιουργείται ένα «χρυσούν παραπέτασμα»¹⁸ που διαχωρίζει σε παγκόσμια κλίμακα τους εύπορους από τους φτωχούς, με σχεδόν μονόπλευρη δίοδο προς τους δεύτερους. Συρρικνώνεται στην πράξη η πεμπτουσία της δημοκρατικής ισότητας ευκαιριών, ξανακλείνουν δηλαδή τα μεσαιωνικά στεγανά μεταξύ των κοινωνικών τάξεων¹⁹.

Παλαιοί και νέοι, «Αριστεροί» και «Δεξιοί», βλέπουμε ότι η συνεχώς αναπτυσσόμενη νέα αυτοκρατορία της αγοράς δεν περιορίζεται από σύνορα χωρών και κυρίως δεν εμποδίζεται αποτελεσματικά από τα δημοκρατικά καθεστώτα. Αντίθετα, παρουσιάζεται ως μια διαχρονική, δήθεν δημοκρατική, νομοτέλεια, επεκτεινόμενη προς το βάθος της κοινωνίας των ανθρώπων, επαγγελλόμενη το τέλος των κοινωνικών και ατομικών προβληματισμών μας, το τέλος της περιπέτειας της ανθρώπινης ιστορίας. Στο τεθέν σε εκατό διακεκριμένους διανοούμενους ερώτημα του έγκυρου περιοδικού Prospect, «Η Αριστερά και η Δεξιά καθόρισαν τον 20ό αιώνα. Τι θα ακολουθήσει;», κυριάρχησαν οι απαισιόδοξες απαντήσεις. Οι περισσότεροι πιστεύουν ότι ο κόσμος, δημοκρατικός ή μη, θα χειροτερέψει, ο δε γνωστός βιολόγος Steven Rose δηλώνει ότι η επιλογή αυτού του αιώνα είναι κοινωνική δικαιοσύνη ή το τέλος του ανθρώπινου πολιτισμού. Επισημαίνει δε ότι για να επιτευχθεί αυτή η δικαιοσύνη είναι επιβεβλημένο να διατηρήσουμε το ουτοπικό μαρξιστικό όνειρο «από τον καθένα ανάλογα με τις δυνατότητές του, για τον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του».

---

¹⁸ Το «Σιδηρούν Παραπέτασμα» καλώς κατέρρευσε, αλλά αμέσως μετά άρχισε να δημιουργείται το παγκόσμιο «χρυσούν παραπέτασμα», παγιδευοντας προς την πλευρά των φτωχών κυρίως τους νέους.

¹⁹ Ο Montesquieu, φιλόσοφος του Διαφωτισμού και ο πρώτος κοινωνιολόγος κατά του Raynonn Aron, ήδη από τον 18^ο αιώνα επισημαίνει ότι η αριστοκρατία οφείλει να υπακούει στην αρχή της μετριοπάθειας, διότι η μετριοπάθεια είναι και προϋπόθεση της ελευθερίας. Η σημερινή οικονομική αριστοκρατία του χυδαίου καπιταλισμού επιβάλλει ιδεολογικά αλλά και με τον τρόπο ζωής της ακριβώς το αντίθετο: Αλαζονεία, επιδειξιμανία και κυνισμός για τους πληβείους του συστήματος.

➤ **Το μεγάλο θύμα: Η νέα γενιά**

Τα νέα παιδιά βιώνουν οδυνηρά την παρακμή της δημοκρατίας: Η ανεργία καλπάζει ακόμα και για τους αποφοίτους των δύσκολων, πολυδάπανων, «περιζήτητων» σχολών. Υφίστανται και πάλι τα δεσμά του φόβου που το κοινωνικό κράτος της γενιάς μας είχε υποσχεθεί να ξεριζώσει. Στην καλύτερη περίπτωση, δηλαδή όταν δεν είναι άνεργα, συνθλίβονται μεταξύ της ημιαπασχόλησης με εξευτελιστικούς όρους και μισθούς, της υπερεκμετάλλευσης της δουλειάς τους και του αχαλίνωτου καταναλωτισμού. Αγωνιούν για το μέλλον τους και, όμως, ορισμένα βρίσκουν το θάρρος και αγωνίζονται απελπισμένα για τη δημιουργία ενός ασφαλέστερου και αξιοπρεπέστερου για τον απλό άνθρωπο, εναλλακτικού κοινωνικού συστήματος.

Συνακόλουθα, σβήνει η μόνη ελπίδα που πρέπει να παρέχει η δημοκρατία στους μη προνομιούχους από καταγωγή νέους: Η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας ελαχιστοποιεί τη δυνατότητά τους να αγωνιστούν για να φοιτήσουν σε καλό σχολείο, να καλυφθούν αξιοπρεπώς από γιατρούς, φάρμακα, στέγη και τροφή, να μπορούν με τις ικανότητες και τη δουλειά τους να αλλάξουν ουσιαστικά τη ζωή τους προς το καλύτερο. Διαδηλώνουν μαζικά και απελπισμένα οι φοιτητές στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ για την αβάσταχτη αύξηση των διδάκτρων, ακόμα και στα κρατικά Πανεπιστήμια. Στις πρόσφατες μεγάλες κινητοποιήσεις τους, το σκωπτικό σύνθημα ήταν «Πλούσιοι γονείς για όλους» (!), δείχνοντας ότι η Παιδεία μετατρέπεται σε προνόμιο για τους έχοντες.

Στοχεύοντας στην αποκατάσταση της ισότητας στην ανθρώπινη κοινωνία, η νέα γενιά φέρεται εχθρικά προς την εκάστοτε εξουσία, για τον απλό και δίκαιο λόγο ότι την ενοχοποιεί ως κύριο φορέα επιβολής της ανασφάλειάς της, του εξευτελισμού της, των αυξανόμενων κοινωνικών ανισοτήτων. Βλέποντας εμείς οι φιλήσυχοι (καθότι βολεμένοι) αστοί τη νεανική μαχητικότητα κατά τη διεκδίκηση καλύτερης Παιδείας, Υγείας και όρων στην παροχή της εργασίας, νιώθουμε ενοχλημένοι, ξεχνώντας την κύρια ευθύνη μας, την πιεστική ανάγκη αναζήτησης από εμάς τους ίδιους μιας καλύτερης Δημοκρατίας. Θυμόμαστε καθ' υπερβολήν την αρχαιοελληνική μας παράδοση, παραβλέπουμε όμως ότι η Σοφοκλέους Αντιγόνη δεν υποτάσσεται στους νόμους, οι Στωικοί καταδικάζουν το κράτος, ο Αριστοφάνης χλευάζει τις κατεστημένες αρχές.

Σε τελευταία ανάλυση, η νέα γενιά περιφρονεί εμάς τους φιλήσυχους αστούς, για την ακούσια έστω συννενοχή μας στις καταχρήσεις και αδικίες του συστήματος εξουσίας, για την ψυχική αναισθησία μας. Ας θυμηθούμε και τα τραγούδια που κάποιοι από μας αγαπήσαμε στα νιάτα μας, του Βέλγου αστού και διάσημου τροβαδούρου, Jacques Brel: Στο γνωστό και ενοχλητικό για πολλούς ρεπερτόριό του, τραγούδησε μεταξύ άλλων: «οι αστοί είναι όπως οι χοίροι, όσο πιο πολύ γερνάνε τόσο περισσότερο αποκτηνώνονται....»

Και γιατί παραβλέπεις το δικαίωμα στην ησυχία μας, γιατί δεν καταδικάζεις την έξαρση της βίας και της εγκληματικότητας; Θα μου φωνάξουν ορισμένοι: Είναι δυνατόν το κράτος να μην εγγυάται την στοιχειώδη ασφάλεια, ούτε ..... στο Κολωνάκι;²⁰ Η ιστορία διδάσκει ότι σε τελευταία ανάλυση η βία και η εγκληματικότητα θεριεύουν από την κοινωνική αναλγησία και την εξαχρείωση της εξουσίας, θα απαντήσω και εγώ. Σε ποια ιστορία αναφέρεσαι; Θα μου ξαναφωνάξουν. Ας μην συγχυζόμαστε, ως συντηρητικός αστός, δεν θα επικαλεσθώ ωραία κείμενα και γενναίες πράξεις των ανά τους αιώνες επαναστατών. Σε κείμενα αστών κοινωνιολόγων αναφέρομαι. Και για να μην κουραζόμαστε με βιβλιογραφίες, ας θυμηθούμε αυτό που όλοι έχουμε με συγκίνηση διαβάσει και αγαπήσει: Τους Αθλίους, του μεγαλοαστικής καταγωγής, διακεκριμένου σοφού και φιλέλληνα, Βίκτωρα Ουγκώ.

γ. Ιστορικό ζητούμενο και ρεαλιστικές δυνατότητες

Ζητείται λοιπόν, πάντοτε και επειγόντως σήμερα, η χειροπιαστή αντίδρασή μας στην παραίτηση (*laisser-faire*) των πολλών και στην απαλλαγή των λίγων, αν υπάρχουν ακόμα, από ουτοπίες του παρελθόντος: Ο ρεαλιστικός προσδιορισμός ενός εναλλακτικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος, ουσιαστικά συμμετοχικής δημοκρατίας, που θα είναι σε θέση να βελτιώσει την ποιότητα ζωής του απλού ανθρώπου, να κατοχυρώσει την ισότητα πρόσβασης στα βασικά δημόσια αγαθά, δηλαδή την ουσία της ελευθερίας και της ισονομίας, να ενισχύσει την κοινωνική συνοχή και βέβαια να μπορεί να επιβιώσει ανταγωνιστικά απέναντι στην παγκόσμια αυτοκρατορία της αγοράς.

---

²⁰ Μια καλή απάντηση σ' αυτό έδωσε η κα Τασούλα Καραϊσκάκη (Καθημερινή, 29 Μαρτίου 2009, σελ. 30).

➤ **Αδρανείς πλειοψηφίες, ανίσχυρες μειοψηφίες και κρίσιμη μάζα**

Ας μην διολισθήσουμε βέβαια προς μια νέα ουτοπία: Τα οργανωμένα ανθρώπινα σύνολα ούτε υπήρξαν ούτε μπορεί να γίνουν κάποτε ένας δημοκρατικός παράδεισος· ο προπατορικός ιός της αλαζονείας και της απληστίας δεν εξοντώνεται. Ήδη από το 19^ο αιώνα απομυθοποιείται στη Γαλλία και η αστική δημοκρατία, το πραγματικό όραμα της οποίας κατά τον Guy de Maurassan είναι η κοινωνική ανέλιξη και ο πλουτισμός. Υπό την υποκριτική βέβαια επίκληση αρχών της ηθικής και της θρησκείας και με την συστηματική αποσιώπηση των αισχροτήτων από την επίσημη Ιστορία.

Ας ομολογήσουμε δηλαδή με ρεαλισμό ότι στη μεγάλη μας πλειοψηφία δεν βλέπουμε και δεν ακούμε τέτοιου είδους προβληματισμούς είτε είμαστε είτε δεν είμαστε πίσω και κάτω από το «Χρυσούν παραπέτασμα». Υπάρχουν όμως δυναμικές μειοψηφίες, εκατομμύρια άνθρωποι σε Δύση και Ανατολή που όχι μόνο αντιστέκονται, αλλά ζουν ήδη την ειρηνική επανάστασή τους. Κατάλαβαν ότι η νέα θρησκεία της κατανάλωσης αποκτηνώνει - καταναλώνει και τον καταναλωτή, ότι η αγορά με την πανίσχυρη διαφημιστική προβολή της διαφθείρει αλλά και αποβλακώνει τον πολίτη ήδη από την παιδική του ηλικία, με την ανοχή ή τη συνέργεια και της οικογένειάς του. Επέλεξαν λοιπόν ελεύθερα έναν εναλλακτικό τρόπο διαβίωσης, προτίμησαν τον προσωπικό ελεύθερο χρόνο από τις υπερωρίες στο σύστημα της αγοράς, περιόρισαν την κατανάλωση στα πραγματικά αναγκαία και περιβαλλοντικά αποδεκτά αγαθά και υπηρεσίες. Βλέποντας γύρω τους ότι η επιβαλλόμενη από την αγορά καταναλωτική κοινωνία καταργεί όχι μόνο την ποιότητα της ζωής τους αλλά και την ουσία της ίδιας της δημοκρατίας, στηρίζουν στην πράξη τους περιθωριοποιημένους συνανθρώπους τους. Γιατί όμως δεν μπόρεσαν να οργανωθούν σε κυρίαρχο πολιτικό ρεύμα;

Είναι επίσης γεγονός επιβεβαιωμένο από όλες τις δημοσκοπήσεις ότι και ο απλός μεροκαματιάρης πολίτης, ακόμα και όταν γίνεται οπαδός χειροκροτητής, γνωρίζει στο βάθος ότι είναι εν πολλοίς ανούσιος ο βομβαρδισμός του από τους διεκδικητές της εξουσίας με τις στερεότυπες και γενικόλογες ελπιδοφόρες φράσεις διαφόρων, παρωχημένων ήδη, ιδεολογιών. Έχει απαξιώσει σε σημαντικό βαθμό την πολιτική και τους πολιτικούς, διότι διαπιστώνει ότι στον 21^ο αιώνα τα διάφορα πολιτικά πιστεύω του πρόσφατου χθες δεν έχουν δυστυχώς,

ουσιαστικό κοινωνικό αντίκρισμα: Παρήκμασαν στην πράξη, κάτω από την ανελέητη γι' αυτόν, εδραίωση του δόγματος και γιγάντωση των κέντρων εξωθεσμικής εξουσίας της Αγοράς. Έχει βέβαια απογοητευθεί και από την αναποτελεσματικότητα των φωνών διαμαρτυρίας. Δεν πιστεύει ότι το «σύστημα» θα αλλάξει και προσπαθεί να στηριχθεί σε ένα από τα κόμματα εξουσίας, ενώ για να διασκεδάσει τη μιζέρια του καταφεύγει στα φθηνά «θεάματα», τα οποία διαχρονικά του προσφέρει η αγορά για να τον ναρκώνει. Γιατί όμως δεν μπορεί να εμπιστευτεί πλειοψηφικά μια άλλη κοινωνικοοικονομική πρόταση, έτσι ώστε να απαλλαγεί από την ανασφάλειά του και να ξεφύγει από την κηδεμονία του συστήματος;

Η ανατροπή αντιδημοκρατικών ακροτήτων προήλθε πάντα από την αυτοοργάνωση μιας θυμωμένης κρίσιμης μάζας. Το πρώτο βήμα του ιστορικού αυτού ζητούμενου, η πρόδρομη ψυχική κατάσταση του γενικευμένου θυμού μεγάλων κοινωνικών ομάδων έχει γίνει: Υποβόσκει ήδη η αγανάκτηση των φτωχών και των νέων ανθρώπων. Υπάρχει όμως και η δυσαρέσκεια πολλών από εμάς τους οικονομικά ασφαλείς, όχι μόνο για την πολυεπίπεδη κατάχρηση των διαφόρων μορφών εξουσίας αλλά και από την υποταγή μας στον επιβαλλόμενο από την αγορά τρόπο ζωής: Ζει μέσα μας, μισοκοιμισμένη, η αρχέγονη αντίδρασή μας στο βόλεμα και τον εφησυχασμό. Περιφρονούμε στο βάθος τα εύκολα και χυδαιο-δελεαστικά, τη βύθιση στο χλιαρό λουτρό με τα αρωματισμένα φανταχτερά σκουπίδια, την καταξίωση μέσω της κατανάλωσης της μαλακής μεταλλαγμένης τροφής του σώματος και του μυαλού μας, την εκτόνωση μέσω των συνεχών εορταστικών υπερβολών, ισχυρό βοήθημα του ύπνου της λογικής, που άνθησαν μαζί με την αγορά την τελευταία τριακονταετία.

Ζητείται λοιπόν από όλους μας και κυρίως από εμάς τους «βολεμένους», αλλά και επαΐοντες των λειτουργιών του συστήματος, η συνδρομή στο ξύπνημα της κρίσιμης μάζας. Η συμβολή στο χτίσιμο των αρχών και των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών δομών για την παλινόρθωση της πραγματικής δημοκρατίας: Συμβατής με τα σημερινά τεχνολογικά δεδομένα, κατανοητής από τον απλό πολίτη, ως συστήματος αξιών που βελτιώνουν την καθημερινότητά του, με ουσιαστική συμμετοχική διοίκηση στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών. Για να πεισθεί ο πολίτης να την υποστηρίξει και να

θελήσει να συγκροτήσει τα ανεξάρτητα, υγιή και ανταγωνιστικά υποσύνολα της πολύπλοκης σημερινής παγκόσμιας κοινότητας. Να χτίσει ζωντανές νησίδες της διαφορετικότητας μέσα στον μονοδιάστατο κόσμο της αγοράς, ικανές να σταθούν απέναντι στην πανίσχυρη αυτοκρατορία, να αποδείξουν ότι μπορούν να υλοποιήσουν στην πράξη την καλύτερη ποιότητα ζωής, την ουσιαστική κοινωνική ασφάλεια και δικαιοσύνη.

➤ **Δυνατότητες και πρακτικές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των διεθνών οργανισμών**

Μήπως όμως το μεγάλο αυτό ζητούμενο μπορεί να υλοποιηθεί μέσα από τις πολλές δυνατότητες που παρέχουν οι αντιπροσωπευτικές (κοινοβουλευτικές) δημοκρατίες μας; Αυτή δεν είναι η αποστολή των κομμάτων που εκπροσωπούν τους πολίτες στη Βουλή; Έχοντας ζήσει ως ενεργό μέλος της κοινωνίας τα δρώμενα της τελευταίας πενήκονταετίας, από τη θέση του δασκάλου και ερευνητή κατά κύριο λόγο αλλά και του παραγωγού τεχνολογικού έργου, πρωτογενούς ή μέσω της διοίκησης συστημάτων, συνειδητοποίησα σε βάθος μια εμπειρική αλήθεια: Παρά τις καλές προθέσεις, τις διακηρύξεις αρχών, τα θεσμικά μέτρα πολλών σοσιαλδημοκρατικών ή φιλελεύθερων κυβερνήσεων και τα κηρύγματα των χριστιανικών εκκλησιών, η ανθρώπινη απληστία και αλαζονεία, με την αμέριστη στήριξη της παγκόσμιας αγοράς, δύσκολα τιθασεύονται με νομικούς και διοικητικούς περιορισμούς ή ηθικούς αφορισμούς, δηλαδή με τα συνήθη και μερικές φορές υποκριτικά όπλα της σημερινής κοσμικής εξουσίας και των θρησκειών²¹.

Γνωστοί κοινωνιολόγοι, πολιτειολόγοι και πολιτικοί όπως, ενδεικτικά, οι Άγγλοι Paul Hirst, David Held και ο Ολλανδός Jan Marijnissen αρθρώνουν εμπνευσμένο λόγο και καλά δομημένες προτάσεις αναβάθμισης της ουσίας της δημοκρατίας και του κοινωνικού κράτους, δεν καταφέρνουν όμως να πείσουν τις πλειοψηφίες και να επιβάλουν τις προτάσεις τους στην πράξη:

---

²¹ Αξίζει τον κόπο και εμείς, οι χωρίς ειδικές φιλοσοφικές γνώσεις, άνθρωποι, να διαβάσουμε το επιμελώς μεταφρασμένο και στα ελληνικά μνημειώδες έργο του Kant, «Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και Μόνο» (εκδόσεις «Πόλις») ή έστω την εμπνευσμένη παρουσίαση του έργου του μεγάλου φιλοσόφου από τον Γιώργο Σιακαντάρη (Ελευθεροτυπία, Τεύχος «Βιβλιοθήκη», 11 Απριλίου 2008).

- Ο πρώτος είναι ο εμπνευστής του βρετανικού «Τρίτου Δρόμου», στρατεύεται για την υλοποίησή του και αναζητεί την κοινωνική αλλαγή χωρίς τη Μαρξιστική αρχή της ταξικής πάλης. Εντοπίζει εγκαίρως τους πραγματικούς στόχους της παγκοσμιοποίησης της αγοράς και αγωνίζεται για τη «συμμετοχική δημοκρατία» που θα αναδιοργανώσει το κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Οι προτάσεις του είναι συγκεκριμένες, πιστεύει στην ανάγκη εκχώρησης εξουσιών σε εθελοντικές και αυτοδιοικούμενες ενώσεις πολιτών, στις μικτές εταιρείες Δημοσίου-Ιδιωτών, στις συνεργατικές επιχειρήσεις και στα μη κερδοσκοπικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Οι πολιτικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο και ο πρόωρος θάνατός του το 2003 δεν του επέτρεψαν να αντικρούσει ο ίδιος τον ισχυρισμό ότι ο «Τρίτος Δρόμος» είναι άλλη μία ουτοπία²². Σε κάθε περίπτωση είναι προφανές ότι για να λειτουργήσουν θετικά και αποτελεσματικά οι ενώσεις πολιτών, κύριος μοχλός της συμμετοχικής δημοκρατίας κατά τον Hirst, πρέπει ο κάθε πολίτης να διαθέτει υψηλό αίσθημα συλλογικής ευθύνης στα πλαίσια μιας αναπτυσσόμενης και ειρηνικής κοινωνίας, γεγονός που δεν ισχύει ακόμα στις περισσότερες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.
- Ο δεύτερος, εξέχων θεωρητικός της σοσιαλδημοκρατικής Αριστεράς, παρουσιάζει συγκεκριμένες εναλλακτικές λύσεις και μέτρα για τη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου που θα διασφαλίζει, τόσο τις μεσαίες και κατώτερες εισοδηματικές τάξεις όσο και το γενικότερο δημόσιο συμφέρον. Θέτει όμως ως προϋπόθεση τη διατήρηση των βασικών αρχών λειτουργίας του καπιταλισμού και της αγοράς και παράλληλα θεωρεί αναγκαίες τις παρεμβάσεις σε παγκόσμια κλίμακα, μέσω διεθνών συνθηκών και οργανισμών. Παραβλέπει ίσως το γεγονός ότι τέτοιες προτάσεις γίνονται κατά καιρούς τόσο από τα κόμματα εξουσίας όσο και από διεθνείς οργανισμούς χωρίς να πείθουν εκ του αποτελέσματος τον απλό πολίτη για την αξιοπιστία τους και κυρίως για την αναγκαιότητα της εσωτερικής επανάστασής του στις προτεραιότητες και τον τρόπο ζωής του. Ασφαλώς

---

²² Οι υπερασπιστές του «Τρίτου Δρόμου» συνεχίζουν βέβαια να μάχονται, όπως ο Δ/τής του London School of Economics, Antony Giddens, που υποστηρίζει ότι οι κυβερνήσεις που επιχειρούν να τον εφαρμόσουν δεν λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για μεγαλύτερη ισότητα των πολιτών.

και δεν χρειάζεται να καταστραφεί ο κόσμος για να αλλάξει, όμως οι ουσιαστικές αλλαγές ξεκινούν από τα απλά πιστεύω του καθημερινού ανθρώπου, όχι από τις παρουσίες των μεγαλόσχημων εκπροσώπων του σε πομπώδεις διεθνείς συναντήσεις και μέσα από πολύπλοκα γενικά ευχολόγια.

- Ο τρίτος²³ είναι ο αυτοδημιούργητος μαχόμενος πολιτικός πρώτης γραμμής, που κατάφερε να ανεβάσει το κόμμα του στην τρίτη θέση του ολλανδικού κοινοβουλίου. Ζώντας τα πραγματικά προβλήματα των εργαζομένων και αναζητώντας σε όλο τον κόσμο την ουσία των γεγονότων διατυπώνει έναν δηκτικό αλλά και ποιοτικό αναλυτικό λόγο. Διαπιστώνει δε ότι «όλο και περισσότεροι άνθρωποι έχουν φτάσει να θεωρούν ότι πρέπει να αρχίσουμε να ψάχνουμε μια εναλλακτική λύση».

Τι γίνεται όμως και με τους μεγάλους και πολυδάπανους διεθνείς οργανισμούς που ιδρύθηκαν για την προάσπιση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρίως με τον Ο.Η.Ε; Τα τριάντα (30) άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επικαιροποιημένα μετά τα βαθιά τραύματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ψηφίστηκαν από τα κράτη – μέλη των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκ. 1948, στην πόλη που τα θέσπισε πρώτη με τη Γαλλική Επανάσταση, στο Παρίσι. Είναι ρητά διατυπωμένα και πάντα επίκαιρα, αλλά ούτε τηρούνται από πολλά κράτη, ούτε γίνεται ουσιαστική προσπάθεια από τα εκτελεστικά όργανα του ΟΗΕ για την επιβολή τους. Ο οικουμενικός αυτός κανόνας θεωρείται σήμερα πολυτέλεια, το μόνο ζητούμενο είναι η επιβίωση, κυριαρχεί ο νόμος της αγοραίας ζούγκλας και ο σώζων εαυτόν σωθήτω.

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ότι παρά τα κάποια αισιόδοξα μηνύματα, η παγκόσμια επιρροή της αυτοκρατορίας της αγοράς παραμένει κυρίαρχη: Ακόμα και σε περίοδο μεγάλης οικονομικής κρίσης όπως η τρέχουσα, τα μεγάλα συστήματα πολιτικής εξουσίας συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων φροντίζουν να διασώσουν από την καταστροφή τα ισχυρά κέντρα οικονομικής εξουσίας. Δηλαδή «τα σκυλόψαρα και όχι τα ψαράκια με τα οποία τρέφονται τα σκυλόψαρα», όπως εύστοχα

---

²³ Βλέπε το μεταφρασμένο και στα ελληνικά βιβλίο του Jan Marijnissen, «Αρκετά! Ο Σοσιαλισμός αντεπιτίθεται», εκδόσεις Αντίλογος.

επισημαίνει ο πολωνός κοινωνιολόγος Zygmunt Bauman²⁴. Ο Bauman μας καλεί να διαφοροποιηθούμε από την καταναλωτική κοινωνία της σημερινής όψιμης και ρευστής νεωτερικότητας που δημιουργεί τα ανθρώπινα απορρίμματα, την κοινωνία «του ρευστού φόβου» που τρέφεται από την ανασφάλεια, την εγκατάλειψη των μη εχόντων από το κράτος πρόνοιας, τον εφιάλτη της ατομικής οικονομικής καταστροφής και συνακόλουθα εκτρέφει τη βουλιμία της αγοράς. Θεωρεί αναγκαίο να επανέλθουμε στην πρώτη νεωτερικότητα της κοινωνίας των παραγωγών.

➤ **Λίγη ενήλικη αγανάκτηση και πολύς παιδικός εφησυχασμός**

Πολλοί από εμάς απορρίπτουμε αμέσως και με θυμό το καμουφλαρισμένο μεν, αλλά κοινό δόγμα του νεοφιλελευθερισμού και της αυτοκρατορίας της αγοράς περί «homo economicus», που ορίζει ότι ο άνθρωπος είναι μόνο κυνηγός του χρήματος. Πιστεύουμε δηλαδή ότι μας ευτελίζει και μας προσβάλλει αυτός ο χαρακτηρισμός, δεν παραδεχόμαστε ότι η επιδίωξη του προσωπικού οικονομικού κέρδους είναι ο μόνος αληθινός στόχος της ζωής μας. Ακολουθούμε όμως, όσο μας παίρνει, τον πολυδιαφημιζόμενο τρόπο ζωής της κρατούσας τάξης πραγμάτων και έχουμε βολευτεί στο καθημερινό μας πρόγραμμα: Αγχώδης δουλειά, όταν υπάρχει, ή αγωνιώδες κυνήγι δουλειάς, όταν λείπει, δήλωση παρουσίας στο σούπερ μάρκετ-ανάκτορο της αγοράς, βύθιση στο κυρίαρχο φαντασιακό της τηλεόρασης, τρέξιμο για το ιδιωτικό φροντιστήριο των παιδιών, έξοδος και στο φαγάδικο, ο ιδιοκτήτης του οποίου μας αναγνωρίζει ως επώνυμα μέλη του μικρόκοσμού μας. Εφησυχάζουμε δηλαδή βομβαρδιζόμενοι από τις σειρήνες του ασύστολου εγωκεντρισμού και καταναλωτισμού, τον οποίο η αγορά προωθεί με όλα τα μέσα και τελικά υποτάσσουμε τη ζωή μας στο χυδαίο αυτό δόγμα.

Ο καθηγητής κοινωνιολογίας στο Μέριλαντ, Benjamin Barber²⁵, μετά από έρευνες 35 χρόνων, συμπεραίνει ότι «οι αγορές διαφθείρουν τα παιδιά, βρεφοποιούν τους ενήλικους και καταπίνουν τους πολίτες ολόκληρους .... ο καπιταλισμός που εξαρτάται από τα ψώνια δεν μετατρέπει τον καθένα μας σε ενήλικο αλλά σε

---

²⁴ Βλέπε τα έργα του Zygmunt Bauman, «Ζωή για κατανάλωση» και «Ρευστός Φόβος», εκδόσεις «Πολύτροπον».

²⁵ Βλέπε την παρουσίαση του βιβλίου του Barber, «Consumed», από τον Φίλιππο Δρακονταειδή, (Ελευθεροτυπία, Βιβλιοθήκη 14 Σεπτ. 2007).

παγκοσμιοποιημένο ανήλικο». Το δυσάρεστο είναι ότι πολλοί, μεταξύ των οποίων και εγώ, έχουμε βολευτεί για σημαντικές περιόδους της ζωής μας με αυτόν τον παλιμπαιδισμό: Χαϊδεύει τις ευτελείς περιοχές του εγώ μας και μας χαρίζει ένα είδος αναίσθητης παιδικής ξεγνοιασιάς, διότι αμβλύνει την ενήλικη κοινωνική μας συνείδηση.

Επιβεβαιώνεται δηλαδή ο Alexis de Tocqueville²⁶, συγγραφέας του θεμελιώδους για τους Ευρωπαίους πολιτειολόγους έργου «Η Δημοκρατία στην Αμερική». Πρώτος αναλυτής των βαθύτερων κινδύνων των σύγχρονων αντιπροσωπευτικών δημοκρατιών, ο μεγάλος αυτός δημοκράτης προφήτευσε εδώ και δύο αιώνες την εξέλιξη των εξ ημών βολεμένων πολιτών (δηλαδή των όχι φτωχών και ανέργων) κατά τη σημερινή εποχή της αυτοκρατορίας της αγοράς: «Προσπαθώ να φανταστώ από ποια καινούργια χαρακτηριστικά θα μπορούσε να υπάρξει ο δεσποτισμός στον κόσμο: βλέπω ένα πλήθος αναρίθμητο όμοιων και ίσων ανθρώπων που περιστρέφονται ακούραστα περί τον εαυτό τους για να προσπορισθούν μικρές και φτηνές απολαύσεις, με τις οποίες γεμίζουν την ψυχή τους. Ο καθείς από αυτούς, αποτραβηγμένος παράμερα, νιώθει σαν ξένος προς τη μοίρα όλων των άλλων ... Πάνω από αυτούς υψώνεται μια τεράστια και κηδεμονική εξουσία, που επιφορτίζεται να διασφαλίζει την απόλαυσή τους και να αγρυπνά για την τύχη τους. Θα έμοιαζε με την πατρική εξουσία, εάν, όπως αυτή, είχε ως αντικείμενο την προπαρασκευή των ανθρώπων για την ενηλικίωση. Αντιθέτως, εκείνο που επιδιώκει είναι να τους σταθεροποιήσει αμετακλήτως στην παιδική ηλικία».

δ. Από τη θεωρία στην πράξη

➤ Καρτεσιανή λογική και προσωπικές εμπειρίες

Παρόλο που οι περισσότεροι από εμάς τους μηχανικούς δεν έχουμε διαβάσει τις έξι ενότητες του έργου «Ο λόγος περί της Μεθόδου για την Ορθή Καθοδήγηση του Λογικού και την Αναζήτηση της Αλήθειας στις Επιστήμες» (1637) αλλά ούτε και τους έξι «Στοχασμούς» (1641) του πατέρα του ορθολογισμού Ρενάτου Καρτέσιου (Renati Descartes), εν τούτοις ζούμε και εργαζόμαστε εφαρμόζοντας

---

²⁶ Βλέπε την εξαιρετική κριτική παρουσίαση του Θανάση Γιαλκετσή, για τον αριστοκρατικής καταγωγής Γάλλο δημοκράτη Tocqueville στο σχετικό αφιέρωμα της Ελευθεροτυπίας (Βιβλιοθήκη, 9 Δεκ. 2005).

στην πράξη, τις αρχές και τη λογική του. Εφοδιάζουμε μάλιστα και τις σπουδές μας με το γερό θεωρητικό υπόβαθρο των θετικών επιστημών (μαθηματικά, φυσική, χημεία αλλά και στοιχεία οικονομίας, δικαίου και φιλοσοφίας) προσπαθώντας να αποκτήσουμε την «mathesis universalis» (καθολική μάθηση), δηλαδή τις βάσεις του καρτεσιανού συστήματος για την ανθεκτική στο χρόνο προσέγγιση και επίλυση των επαγγελματικών και προσωπικών προβλημάτων μας.

Αυτή η ορθολογική προσέγγιση των πραγμάτων, θεμελιωμένη στην ευρύτερη δυνατή μάθηση, είναι ίσως σε πρώτο επίπεδο²⁷ και η καλύτερη ατομική άμυνα στην επαπειλούμενη ολοκληρωτική υποταγή μας στις μονοδιάστατες αρχές του «homo economicus» και το συνακόλουθο χυδαιοδελεαστικό τρόπο ζωής που προσφέρει στους βολεμένους η μια όψη της αυτοκρατορίας της αγοράς. Αλλά είναι και ο φόβος, η ανασφάλεια, η αγωνία για τη στοιχειώδη επιβίωση, η ύβρις της ανεργίας και της περιθωριοποίησης που επιβάλλει σε πολλούς και κυρίως στους νέους η άλλη όψη, η φοβερή κόψη της αγοράς.

Τα τελευταία 20 χρόνια έζησα και από διοικητικές θέσεις την παραγωγή εκπαιδευτικού και τεχνολογικού έργου. Προσπάθησα να εφαρμόσω στην καθημερινή πρακτική την καρτεσιανή λογική, την ορθολογική προσέγγιση των πραγματικών δεδομένων και την ευρύτερη δυνατή γνώση του εκάστοτε αντικειμένου, πριν από τη λήψη αποφάσεων. Δουλεύοντας με τα στελέχη και τους απλούς υπαλλήλους όλων των βαθμίδων στη Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο και στα Δημόσια Έργα του πρώην ΥΠΕΧΩΔΕ, κατέληξα σε τρεις απλές και ίσως κοινότοπες διαπιστώσεις:

Ο Δημόσιος Τομέας συνεχίζει να παραμένει όχι μόνο αναγκαίος αλλά και πολύτιμος για την ανάπτυξη της χώρας μας: Διαθέτει ακόμα πολλούς ικανούς και τίμιους υπαλλήλους, παράγει σημαντικό έργο και μπορεί να δώσει πολύ περισσότερα, αρκεί να τον εμπιστευτούν και να συνεργαστούν στενά και χωρίς κομματικές παρωπίδες μαζί του οι εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες. Υποβαθμίζεται όμως τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, από επιπόλαιες διογκώσεις και χαλαρωτικές

---

²⁷ Δηλαδή, για τα συνήθη προβλήματα της καθημερινότητας. Τα όρια ασφάλειας του νετερμινισμού έχουν στενό ορίζοντα προβλεψιμότητας. Το μέλλον με τα ανατρεπτικά ιστορικά «Συμβάντα», ευτυχώς για την ανθρωπότητα, δεν «αιτιοκρατείται», ξεπερνά κατά πολύ τα όρια του ορθολογισμού, βλ. και υποσημείωση 28.

δομικές παρεμβάσεις. Προστίθεται δηλαδή ένα σημαντικό ημιενεργό ή και ανενεργό ποσοστό υπαλλήλων, που θα μπορούσε παρά ταύτα να αξιοποιηθεί αν το οργανωτικό σχήμα των φορέων ήταν αρκετά αποτελεσματικό και λιγότερο άκαμπτο, ενώ παράλληλα γίνεται καθ' υπερβολήν χρήση εξωτερικών συμβούλων.

Το χειρότερο όμως είναι ότι ο δημόσιος υπάλληλος δοκιμάζεται καθημερινά από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα γενικής απαξίωσης των αρχών και του ρόλου του: Το δημόσιο συμφέρον και η «αποστολή» του, η παροχή κοινωνικών αγαθών στον πολίτη, χλευάζονται επί της ουσίας ως έννοιες από τα πιστεύω της νέας παγκόσμιας θρησκείας, από την ατομική και κοινωνική υποταγή στον Κερδών Ερμή, Θεό της νέας αυτοκρατορίας της αγοράς. Είναι δε γνωστό ότι ο Ερμής ήταν και προστάτης των κλεφτών, της διαφθοράς εν προκειμένω.

Ο Ιδιωτικός Τομέας, στη δύσκολη παραγωγή των μελετών και κατασκευών σύγχρονων και πολύπλοκων τεχνικών έργων υποδομής, δεν έχει τίποτε να ζηλέψει από τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο. Υλοποιεί εδώ και καιρό πολλά έργα υψηλής τεχνολογίας, σε πολύ καλή ποιότητα και ανταγωνιστικές τιμές, κινείται με επιτυχία και εκτός Ελλάδας και σε συνεργασία με ξένους ευρωπαϊκούς κολοσσούς αποδεικνύει ότι μπορεί να μελετά και να κατασκευάζει εξίσου καλά. Διασύρεται όμως όταν ανέχεται κρούσματα αδιαφάνειας ή και διαφθοράς κατά την εκτέλεση ορισμένων έργων του.

Όσο για τους φοιτητές, όσοι διοικήσαμε ένα Πανεπιστήμιο γνωρίζουμε πολύ καλά ότι αν πεισθεί η νεολαία μας, με έργα και όχι λόγια, για το ενδιαφέρον μας στα κακώς κείμενα της ουσίας των σπουδών και της καθημερινότητάς της, όταν βλέπει ότι χτίζουμε αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια και βιβλιοθήκες, όχι μόνο συνεργάζεται αλλά και συνδημιουργεί με τη συμμετοχή μάλιστα και των επαναστατικότερων στελεχών της. Δεν ανέχεται όμως πλέον και χλευάζει τις ανέξοδες και γενικόλογες υποσχέσεις και συζητήσεις μας, τους νέους κανόνες σε ένα σύστημα γεμάτο προφανείς ελλείψεις, κυρίως λόγω υποχρηματοδότησης της Παιδείας αλλά και των δικών μας εσωτερικών αδυναμιών. Με την υπερβολική ίσως, αλλά ωραία αυστηρότητα της νεαρής ηλικίας, τις θεωρεί προπέτασμα καπνού για να κρύψουμε την ολιγωρία μας στην οικονομική και ιδεολογική παρακμή και την χωρίς κόπο διαχείριση των προνομίων της εκάστοτε καρέκλας μας.

Γνώρισα σημαντικούς ανθρώπους που τίμησαν με το έργο και το ήθος τους τις υψηλές θέσεις που ανέλαβαν, αλλά από ολιστική άποψη το τελικό αποτέλεσμα είναι απογοητευτικό: Η μεγάλη αδράνεια του συστήματος εξουσίας και η εσωστρεφής αναπαραγωγή του δεν αφήνουν ικανοποιητικά περιθώρια για τομές και ρήξεις προς ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο, με δεδομένη μάλιστα και την εξωτερική «επαγρύπνηση» των θεματοφυλάκων της αγοράς. Πρέπει να αλλάξουν ριζικά οι στόχοι και συνακόλουθα οι δομές του συστήματος, επίτευγμα σχεδόν αδύνατο από τους εντός των τειχών²⁸. Από όλες τις θέσεις ενός κυβερνητικού σχήματος ακόμα και τις υψηλότερες (δεν ήταν βέβαια η περίπτωση μου) εφαρμόζεται ένα πρόγραμμα συμβατό με την κρατούσα εσωτερική και διεθνή τάξη πραγμάτων, με μικρές μόνο ελευθερίες διαφοροποίησης από τις γενικές του αρχές.

➤ **Σε απόσταση από την εξουσία, με κυρίαρχη την «οικολογική» ποιότητα ζωής**

Χρειάζεται λοιπόν, εκτός και μακριά από το σύστημα εξουσίας της αγοράς και των κυβερνήσεων που ηθελημένα ή αναγκαστικά την υπηρετούν, «σε απόσταση από την εξουσία», όπως επισημαίνει και ο κορυφαίος στοχαστής Alain Badiou²⁹, να προετοιμαστεί η υποδομή για την κοινωνική αποδοχή και μαζική στήριξη της ειρηνικής επανάστασης, για τη μετάλλαξη της απογοήτευσης και αγανάκτησής μας σε ασυγκράτητο θυμό, σε γενικευμένο «Συμβάν» της ιστορίας. Να τεθούν δηλαδή οι αρχές, να θεμελιωθούν οι βάσεις, να διαδοθούν, να γίνουν κατανοητές στον απλό άνθρωπο, έτσι ώστε να μπορεί να αντισταθεί με τις πράξεις του, μαζικά, στο νέο αυτό ολοκληρωτισμό, να επιλέξει αποφασιστικά την παραγωγική

---

²⁸ Με τη σπάνια εξαίρεση του ηγέτη που «επαναστατεί», έχοντας ήδη την εξουσία και εφ' όσον το «σύστημα» που τον ανέδειξε δεν τον ανατρέψει.

²⁹ Στο σημαντικό έργο του «το Είναι και το Συμβάν» αναταράζει τις αρχές της φιλοσοφίας και της μεταφυσικής, επαναπροσδιορίζοντας και τα πεδία τους. Μεταξύ άλλων υποστηρίζει ότι «το Συμβάν» δηλαδή ένα σπάνιο και εκρηκτικό κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό γεγονός, όπως η Γαλλική Επανάσταση, δεν προβλέπεται, δεν προκύπτει ως αναπόφευκτη αιτιοκρατική εξέλιξη της Ιστορίας. Ας μου επιτραπεί η άποψη ότι από μαθηματική άποψη η θέση του Badiou φαίνεται δόκιμη. Η πολυπλοκότητα και η στοχαστική δομή των κοινωνικών φαινομένων μπορεί πράγματι να οδηγήσει σε απρόβλεπτες εκρήξεις του τύπου «φαινόμενο πεταλούδας». Όταν μια τυχαία και περιορισμένου μεγέθους δράση συμπίπτει με την ικανή και αναγκαία χωροχρονική διάταξη των δυνάμεων που υποβόσκουν για τη διάδοση, τον πολλαπλασιασμό και τη μετατροπή της σε σπάνιο και μεγάλο συμβάν, είναι προφανές ότι το όλο φαινόμενο πρέπει να εξελιχθεί σε απόσταση ασφαλείας από την εξουσία, αλλιώς η έγκαιρη παρέμβασή της εύκολα θα το διακόψει στα πρώτα, ευαίσθητα και ασταθή βήματα. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι κατά τον Badiou τα μαθηματικά και όχι η κλασική φιλοσοφία δίνουν την απάντηση στο θεμελιώδες οντολογικό ερώτημα, θέση με την οποία επίσης τολμώ να συμφωνήσω.

διαδικασία και την κοινωνική διαχείριση των προϊόντων της που προσφέρουν ένα νέο και καλύτερο τρόπο ζωής.

Πρέπει δηλαδή και εμείς οι απλοί άνθρωποι να κατανοήσουμε κατά πλειοψηφία και σε βάθος τα δεδομένα της σημερινής οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας, να δούμε καθαρά τις ολέθριες συνέπειες της καθολικής και βαθιάς επικράτησης της απληστίας, της αλαζονείας, του κυνικού εγωκεντρισμού και κυρίως να πειστούμε με θεμελιωμένα πρακτικά επιχειρήματα ότι η νέα κοινωνικοοικονομική πρόταση είναι σαφής, εφικτή και ασφαλής, ότι απαντά με ρεαλισμό στα καθημερινά μας προβλήματα. Μόνον έτσι θα κοπούν, σταδιακά μεν, αλλά με αποφασιστικά βήματα οι δεσμοί εξάρτησης από τις νέες «αξίες» και κυρίως από τις πρακτικές της αυτοκρατορίας της αγοράς.

Είναι αισιόδοξο το γεγονός ότι λαμπρές και πρωτοποριακές επιστημονικές και πολιτικές προσωπικότητες της εποχής μας έχουν ήδη αναλύσει αυτό το μείζον παγκόσμιο πρόβλημα, αλλά και συνθέσει προτάσεις για την αντιμετώπισή του. Παράλληλα, μικρές αλλά όχι αμελητέες κοινοβουλευτικές μειοψηφίες αναδύονται στο πολιτικό προσκήνιο. Διακρίνονται όσες έχουν στο πρόγραμμά τους ριζοσπαστικές αλλά και οικονομικά θεμελιωμένες οικολογικές θέσεις και προτάσεις για τον εξανθρωπισμό της τεχνολογίας, την αποκεντρωμένη και ανανεώσιμη ενεργειακή αυτάρκεια, τις αντικειμενικά ωφέλιμες και ανακυκλώσιμες παραγωγικές και καταναλωτικές δραστηριότητες, τους ανταποδοτικούς νέους τομείς κοινωνικών υπηρεσιών και την ενίσχυση της άμεσης δημοκρατίας.

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη η προαναφερθείσα πρόταση του Bauman περί επιστροφής στην κοινωνία των παραγωγών. Ο σχεδιασμός της παραγωγής δημιουργεί βέβαια τους «περιττούς», πιστεύω όμως ότι η ανάδειξη της ουσιαστικής προστασίας του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής στην μικροκλίμακα της καθημερινότητας μπορεί να αξιοποιήσει δημιουργικά όλα τα «περιττά» μέλη της παραγωγικής διαδικασίας. Υπάρχει δηλαδή πολλή δουλειά που πρέπει και μπορεί να γίνει, ιδιαίτερης κοινωνικής και ανθρωπιστικής αξίας, την οποία η επίσημη αντίληψη της αγοράς έχει διαγράψει *a priori*.

Αξίζει επίσης τον κόπο να αναφερθεί συνοπτικά το σημαντικότερο αποτέλεσμα μιας πρόσφατης ελληνικής έρευνας με θέμα «Ο ιδεολογικός άτλας των

Ελλήνων»³⁰: Η οικολογία είναι η υπέρτατη πολιτική αξία της ελληνικής κοινωνίας και διαθέτει σχεδόν καθολική νομιμοποίηση (87%). Δεν μεταφράζεται όμως μέχρι σήμερα και σε δυνατό ιδεολογικό ρεύμα.

➤ **Ο δικαιολογημένος φόβος της ακυβερνησίας και το ζητούμενο ανατρεπτικό «Συμβάν» της Ιστορίας**

Το αναγκαίο είναι η δημιουργία της συνδετικής διεπιφάνειας μεταξύ των σοφών, των «αντιαυτοκρατορικών» κοινοβουλευτικών μειοψηφιών και μιας πλειοψηφικής κρίσιμης μάζας, από την οποία θα προκύψουν τα ευρύτερα οργανωτικά σχήματα, οι κοινωνικοπολιτικές δομές και η εφαρμογή στην πράξη. Πολύ δύσκολο εγχείρημα, διότι δεν πρέπει να ξεχνάμε την ενστικτώδη ανασφάλειά μας, την αρχέγονη ανάγκη της συσπείρωσης του απλού ανθρώπου γύρω από τα ισχυρά μέλη της κοινωνίας. Ο συνηθισμένος πολίτης θέλει να κυβερνηθεί, αποζητά την ασφάλεια που του χαρίζει ένα κόμμα εξουσίας. Φοβάται την ακυβερνησία και το ασαφές ή ανέφικτο μιας πρότασης, διότι εκ πείρας γνωρίζει ότι τελικά την πληρώνει ακριβά ο ίδιος.

Τίθεται επομένως εδώ το επόμενο κρίσιμο ερώτημα: Ας υποθέσουμε ότι η κρίσιμη μάζα έχει πεισθεί για το γιατί και το πώς αυτής της μεγάλης αλλαγής στην ατομική και κοινωνική μας ζωή, ότι η συνδετική διεπιφάνεια λειτούργησε αποτελεσματικά. Πώς θα περάσουμε από τη θεωρία και τα πιστεύω μας στην ευρεία εφαρμογή τους στην πράξη; Έχοντας ήδη αποφασίσει ειρηνικά και μαζικά αυτές τις ελεύθερες επιλογές μας, εμείς οι απλοί άνθρωποι, είμαστε σε θέση, μετά την ώσμωση, να οργανωθούμε ως δυναμικά υποσύνολα και να συνενώσουμε αυτές τις πολλές εστίες αυτοδιάθεσης, με ξεκάθαρες κοινωνικοοικονομικές θέσεις αλλά και αποτελεσματική διοίκηση, για να επιβιώσουμε μακριά από τη γενικευμένη και μονοδιάστατα εξελισσόμενη κατάσταση εντροπίας της ουσίας της Ιστορίας;

Οι αναλυτές των κοινωνικών συστημάτων χρησιμοποιούν ήδη το παγκόσμιο σύστημα ως μονάδα μελέτης της σύγχρονης πραγματικότητας και είναι λογική η άποψη ότι η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους και της ουσίας της δημοκρατικής διακυβέρνησης από την παγκόσμια κυριαρχία της χυδαίας

---

³⁰ Πραγματοποιήθηκε από την Public Issue για λογαριασμό της «Καθημερινής».

συνιστώσας της αγοράς μόνο παγκόσμια μπορεί να αντιμετωπισθεί. Μήπως όμως είναι και ουτοπική αυτή η άποψη; Είναι πράγματι δυνατή η πολυεπίπεδη οργάνωση σε παγκόσμια κλίμακα, η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί αυτό το νέο ιστορικό «Συμβάν», έχοντας μάλιστα ως πανίσχυρο αντίπαλο την κραταιά αυτοκρατορία;

Ας θυμηθούμε εδώ το προτελευταίο μεγάλο ιστορικό «Συμβάν»³¹, την επικράτηση της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917: Σύμφωνα με τους ιστορικούς η επανάσταση επέζησε σε ένα ιδιαίτερα εχθρικό διεθνές περιβάλλον, διότι ο Λένιν διοικούσε με σιδηρά πυγμή τις χαώδεις μάζες της εργατικής τάξης. Δηλαδή όχι μόνον επειδή συνάρπασαν τις μάζες οι αρχές της Μαρξιστικής θεωρίας αλλά και διότι αφενός θεμελίωσε γερά τις θεωρητικές και οργανωτικές βάσεις συγκρότησης ενός κόμματος, καθορίζοντας τη στρατηγική και την τακτική του και αφετέρου στηρίχθηκε σε ένα στενό πυρήνα επαναστατών εξ επαγγέλματος, που είχαν βαθιά συνείδηση του σκοπού και ήταν έτοιμοι για κάθε θυσία. Ο πυρήνας αυτός κινούσε ένα ευρύ δίκτυο κομματικών οργανώσεων, το οποίο με τη σειρά του επεκτεινόταν και καθοδηγούσε το σύνολο της εργατικής τάξης.

Αξίζει δε τον κόπο να αναφερθεί ότι ο Λένιν αξιοποίησε πολιτικά ακόμα και την κρίση της κλασικής Φυσικής, του Νεύτωνα: Η ανάδειξη των ορίων της ισχύος της, η αποκάλυψη νέων οντοτήτων και σχέσεων του φυσικού κόσμου και γενικότερα οι αντιλήψεις των αρχών του 20ού αιώνα περί των φυσικών επιστημών επιβεβαίωσαν κατά τον Λένιν τη διαλεκτική αντίληψη για την ύλη. Η ύλη ορίζεται από το διαλεκτικό υλισμό ως η αντικειμενική πραγματικότητα, αυθύπαρκτη και ανεξάρτητη από τις επιμέρους σχετικές επιστημονικές προσεγγίσεις, με φιλοσοφικό όραμα αλλά και στόχο τον πλουτισμό και την εμβάθυνση των γνώσεών μας για τις επί μέρους μορφές της και τις ευρύτερες νομοτέλειες του φυσικού κόσμου.

Προσωπικά είμαι ριζικά αντίθετος με ορισμένες αρχές, μέσα και δράσεις αυτής της επανάστασης αλλά και απορρίπτω κατηγορηματικά την κάθε απολυταρχική εξουσία, άρα και την ολιγαρχική εξουσία στην οποία η επανάσταση του 1917

---

³¹ Ως τελευταίο μεγάλο «Συμβάν» θεωρώ την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των καθεστώτων της.

μετεξελίχθηκε. Έχω δε την πεποίθηση ότι το ίδιο αισθάνονται και οι περισσότεροι από τους σημερινούς θεωρητικούς θεμελιωτές του νέου κοινωνικοπολιτικού συστήματος, δηλαδή μιας συμμετοχικής, φιλικής προς τον απλό άνθρωπο και το περιβάλλον του, ουσιαστικής δημοκρατίας που θα πρέπει αλλά και θα μπορεί να σταθεί απέναντι στις χυδαίες πρακτικές της παγκόσμιας αγοράς.

Η ιστορία βέβαια γράφεται από τους νικητές που αναδεικνύουν μέχρι υπερβολής τα εγκλήματα των ηττημένων και αγνοούν συστηματικά τα δικά τους. Στην περίπτωση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης επαναλήφθηκε το επικοινωνιακό σκηνικό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: Προβάλλονται εγκλήματα του Σταλινικού καθεστώτος και αποσιωπώνται αντίστοιχα των Δυτικών Δημοκρατιών, του NATO κ.λπ., όπως ακριβώς έγινε με την προβολή και δίκαια καταδίκη των μεγάλων εγκλημάτων του φασιστικού καθεστώτος της Γερμανίας και την αποσιώπηση προφανών εγκλημάτων που διέπραξαν οι σύμμαχοι σε βάρος του γερμανικού λαού, χωρίς μια στοιχειώδη στρατηγική δικαιολογία (Δρέσδη κλπ.). Ήταν η τιμωρία για τα εγκλήματα των Γερμανών, ισχυρίζονται ορισμένοι. Πρόκειται για μεγάλη μωρία, διότι η οποιαδήποτε τιμωρία δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι ένα νέο έγκλημα: Ο συμψηφισμός εγκλημάτων συνιστά αποδοχή της ουσίας του εγκλήματος, δηλαδή το αθώνει στη συνείδησή μας και επιτρέπει την εσαεί επανάληψή του.

Έχοντας επισκεφτεί στις αρχές της δεκαετίας του 80 για επιστημονική και τεχνολογική συνεργασία την τότε Σοβιετική Ένωση και την Κίνα κατέληξα σε μια, απλοϊκή ίσως, ερμηνεία για την κατάρρευση της πρώτης και την κραταιά συνέχεια της δεύτερης. Τα απολυταρχικά καθεστώτα αντέχουν στο χρόνο εφόσον διαθέτουν, πέραν της στρατιωτικής ισχύος και άλλα δύο ισχυρά όπλα, όπως έδειξε και η μακρά πολιτεία των Λακεδαιμονίων: Στιβαρό ιδεολογικό και θεσμικό υπόβαθρο με ευρεία απήχηση στο κοινό αίσθημα των λαών τους και αμείλικτη εφαρμογή του στην πράξη, με πρώτους υπόχρεους την άρχουσα ολιγαρχία:

- Η Σοβιετική Ένωση είχε διαβρωθεί από την κρατική αδυναμία εφαρμογής του θεσμικού της υποβάθρου, π.χ. την ανικανότητα του συστήματος να καλύψει καθημερινές ανάγκες των πολιτών, να πατάξει την εκτεταμένη διαφθορά κ.λπ.: Με λίγα δολάρια έβρισκες πάσης φύσεως προϊόντα και

υπηρεσίες (παράνομα για το δικό της θεσμικό πλαίσιο) ακόμα και στα ελεγχόμενα από το καθεστώς καλύτερα ξενοδοχεία της Μόσχας.

- Αντίθετα, στην Κίνα το θεσμικό πλαίσιο λειτουργούσε, το σύστημα παραγωγής δούλευε, με μερικές σκοτεινές εξαιρέσεις βέβαια, έστω και με μαστίγιο, η δε διαφθορά ήταν φαινομενικά τουλάχιστον ανύπαρκτη, διότι επιμωρείτο παραδειγματικά. Στη φτωχή αλλά αξιοπρεπή ως προς την κάλυψη των βασικών αγαθών διαβίωσης κινεζική ενδοχώρα αλλά και στα διάφορα πολυτελή ξενοδοχεία, στα καταστήματα, τις υπηρεσίες, ακόμα και το φιλοδώρημα ήταν αδιανόητο. Μας έδωσαν δε τους πίνακες των χιλίων και πλέον αξιωματούχων του κόμματος που είχαν καταδικαστεί σε βαρύτερες ποινές το χρόνο εκείνο για διάφορους λόγους παραβίασης του θεσμικού τους πλαισίου (αποτυχία στο πρόγραμμα παραγωγής αγαθών, διαφθορά κ.λπ.). Ποινές υπερβολικές μέχρι και απάνθρωπες για τα δικά μας κριτήρια. Τα πράγματα έχουν βέβαια αλλάξει: Σήμερα στην Κίνα η «σοσιαλιστική οικονομία της αγοράς» είναι γεγονός, δεκάδες χιλιάδες εκατομμυριούχοι, ζώντας πολυτελώς, είναι και μέλη του κόμματος, η αυστηρότητα σε θέματα συμπεριφοράς και διαφθοράς έχει αμβλυυνθεί, αλλά οι παραδειγματικές τιμωρίες παραμένουν.³²

Ας μην ισοπεδώσουμε, λοιπόν, χάριν των ιεράκων της έμμεσης κοινοβουλευτικής μας δημοκρατίας τα επιτεύγματα εκείνης της μορφής εξουσίας, που κατά τον 20ό αιώνα υπήρξαν καθοριστικά για την εξέλιξη της ανθρώπινης πορείας προς ένα καλύτερο κόσμο. Ποιοι, με ποια όπλα και ποιο φοβερό τίμημα (27 εκατ. νεκρούς, έναντι συνολικά 800.000 των Άγγλο-Αμερικανών και Γάλλων) κατέστρεψαν την αιχμή της ναζιστικής πολεμικής μηχανής στο Λένινγκραντ, στο Στάλινγκραντ και στη συνέχεια τον Ιούλιο του 1943 στο Κουρσκ; Ποιοι μηδένισαν την ανεργία και πολλαπλασίασαν με πρωτόγνωρους ρυθμούς τον αριθμό των επιστημόνων, τη βιομηχανική παραγωγή και τα ερευνητικά επιτεύγματα σε χώρες αμόρφωτων και πεινασμένων εργατών και αγροτών;

---

³² Εκτελέστηκαν κάποιοι για το μολυσμένο γάλα, δικάζονται εκατομμυριούχοι για διαφθορά.

Γιατί αποσιωπούν οι φανατικοί της καταδίκης των κομμουνιστικών καθεστώτων³³ το δυσάρεστο γεγονός ότι ανθίζουν και σήμερα τα ψευδο-δημοκρατικά καθεστώτα με την ανοχή ή και τη στήριξη των μεγάλων Δυτικών δημοκρατιών, ενώ η διεύρυνση των ανισοτήτων, η φτώχεια και η πείνα σε συνδυασμό με την διάβρωση από την «Αγορά» των παραδοσιακών πολιτισμών ευνοεί την επιστροφή του θρησκευτικού και εθνοτικού φανατισμού με τα γνωστά φρικτά αποτελέσματα; Μήπως εμείς οι σκεπτόμενοι άνθρωποι έχουμε πλέον απαλλαγεί, ελαφρά τη καρδία, από την υποχρέωση να καταδικάζουμε μια προφανή απάτη παγκόσμιας κλίμακας, την επιχειρούμενη παραπλάνηση ανασφαλών, μεροκαματιάρηδων συνανθρώπων μας ότι δήθεν με το σημερινό σύστημα εξουσίας έχουν και άλλα δικαιώματα πέραν αυτών που μπορούν να κερδίσουν με την πώληση της εργατικής τους δύναμης, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Noam Chomsky;³⁴

ε. Το πλήρες ερώτημα του Αριστοτέλη και το ευρωπαϊκό συγκριτικό πλεονέκτημα

Και επειδή σκόπιμα δημιουργείται σύγχυση από τους θεωρητικούς υποστηρικτές της αυτοκρατορίας της αγοράς, μέσα από το ηχηρό, αλλά ελλιπές ερώτημα³⁵ «Ποια δημοκρατία εννοούμε επιτέλους», ο Αριστοτέλης, στο πρώτο κεφάλαιο του 7^{ου} Βιβλίου, «Περί του αρίστου πολιτεύματος εν συνδυασμῷ προς τον αιρετώτατον (τον περισσότερον επιθυμητόν) βίον» διατυπώνει με σαφήνεια το πλήρες ερώτημα (μετάφραση Σ. Μαγγίνα):

«Ὅσον αφορά τώρα εἰς τὸ ἀρίστον (τὸ καλύτερον ὅλων) πολίτευμα, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρόκειται νὰ προβῆ εἰς ἀναζητήσιν αὐτοῦ κατὰ τὸν δέοντα τρόπον (διὰ νὰ

---

³³ Αἰδῶς Ἑυρωπαϊοὶ συνάδελφοι τῆς Πολιτικῆς Επιτροπῆς τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑυρώπης, γιὰ τὸ σχέδιο ἀπόφασής σας με τίτλο «Ἀνάγκη Διεθνούς Καταδίκης Ἐγκλημάτων Ὀλοκληρωτικῶν Κομμουνιστικῶν Καθεστώτων». Ὁ ἱστορικὸς ἀναλφαβητισμὸς ἔχει τὰ ὅριά του. Ἀπορῶ πῶς δὲν προτάθηκε ἀκόμα καὶ ἡ αὐστηρὴ καταδίκη τῶν «ἐγκλημάτων» τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, χάριν τῆς ὁποίας ὀρισμένοι ἀπὸ ἐμᾶς με μυωπικοὺς ἱστορικοὺς ὀρίζοντες, μεροληπτικὲς κρίσεις καὶ ἀφελεῖς φανατισμοὺς ὑπάρχομε σήμερα καὶ ἀσκοῦμε τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καὶ στο Συμβούλιο τῆς Ἑυρώπης ... Σὲ τελευταία ἀνάλυση, θὰ ἦταν μεγάλη ἡ σημερινὴ Ῥωσία τοῦ Πούτιν, χωρὶς τὶς υποδομὲς ποῦ τῆς κληρονόμησε τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς;

³⁴ Βλέπε «Παλιὲς καὶ νέες τάξεις πραγμάτων», ἐπιμέλεια-πρόλογος Νίκου Κοτζιά, ἐκδόσεις «Νέα Σύνορα», Ἐκδόσεις Ὀργανισμοῦ Λιβάνη, 1996.

³⁵ Τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀποδείχθηκε καὶ με τὰ μαθηματικὰ ὅτι κάθε ερώτημα ἢ πρόβλημα πρέπει νὰ εἶναι «καλὰ διατυπωμένο», δηλαδὴ σαφές καὶ πλήρες, ἄλλως ἡ ἀπάντηση ἢ καὶ ἡ λύση εἶναι λογικὰ ἀνυπόληπτες. Δυστυχῶς ἀφθονοῦν καὶ σήμερα τὰ κακοδιατυπωμένα προβλήματα. Ὁ Αἰριστοτέλης τὸ ἤξερε, καὶ μας ἔδωσε τὰ πρῶτα μαθήματα καλῆς διατύπωσης.

το ανεύρη και το καθορίση), είναι ανάγκη να προσδιορίση κατά πρώτον ποίος είναι ο τρόπος διαβιώσεως των ανθρώπων, ο οποίος είναι δυνατόν να προτιμηθή περισσότερο από όλους τους άλλους τρόπους ζωής. Διότι εφ' όσον τούτο δεν είναι γνωστόν, κατ' ανάγκην και το άριστον πολίτευμα δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθή».

»Επειδή είναι τρία τα μέρη, εις τα οποία διαχωρίζονται τα αγαθά, δηλαδή τα εκτός του σώματος του ανθρώπου (τα εξωτερικά) αγαθά, τα σωματικά και τα ψυχικά αγαθά, ουδείς είναι δυνατόν να διαμφισβητήση ότι δεν είναι ανάγκη να συνυπάρχουν και τα τρία αυτά μέρη των αγαθών εις τους μακαρίους (τους καλότυχους) ανθρώπους. Διότι ουδείς είναι δυνατόν να ονομάση μακάριον τον άνθρωπον, ο οποίος δεν έχει ούτε εν μικρόν μέρος ανδρείας ούτε σωφροσύνης (εγκράτειας) ούτε δικαιοσύνης ούτε συνέσεως».

»Αλλά αυτά μεν καθώς λέγονται γενικώς αγαθά, είναι δυνατόν να τα αποδεχτούν όλοι, διαφωνούν όμως οι άνθρωποι ως προς την ποσότητα και την υπεροχήν εκάστου εξ αυτών. Διότι οι άνθρωποι νομίζουν ότι είναι αρκετόν εις αυτούς να κατέχουν από μεν την αρετήν εν οσονδήποτε μέρος (οσονδήποτε δηλαδή μικρόν), τον πλούτον όμως και τα υλικά αγαθά, επίσης την δύναμην και την δόξαν, καθώς και όλα τα άλλα παρόμοια πράγματα επιδιώκουν να αποκτήσουν εις υπερβολικόν βαθμόν απεριορίστως».

Η κληρονομιά της αρχαιοελληνικής δημοκρατικής σκέψης, οι αρχές του διαφωτισμού και η επικράτηση της Γαλλικής Επανάστασης³⁶ δεν πήγαν χαμένες. Η σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση των 500 εκατ., των 27 κρατών-μελών, υπερέχει στην πράξη των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής ως προς αρχές, τις αξίες και τα δικαιώματα του Ανθρώπου. Τα πρότυπα δομής της κοινωνίας και προσωπικής ζωής, η αειφόρος ανάπτυξη, η διατήρηση της βιοποικιλότητας, η αναβάθμιση της προσωπικότητας του ατόμου, ακόμα και το δικαίωμα για πληρωμένες διακοπές, υπάρχουν όχι μόνο στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα αλλά κυρίως στα ήθη και τα έθιμα του Ευρωπαίου πολίτη.

---

³⁶ Επικράτησε η Republique, δηλαδή το «res publica», η κοινωνική κατοχύρωση των πραγμάτων (αγαθών) που είναι κοινά. Προσοχή όμως: Όπως επισημαίνει εύστοχα ο Rousseau, το κοινό «καλό και αγαθό», γίνεται εύκολα κατανοητό από κάθε απλό και συνηθισμένο πολίτη μέσω της εμπειρίας και της συνειδησής του, ενώ δύσκολα το αντιλαμβάνονται τα περισπούδαστα μέλη της εκάστοτε υψηλής κοινωνίας.

Μάταια προσπαθεί ο Αμερικανός ιστορικός Walter Laqueur³⁷ να πείσει ότι πλησιάζουν οι τελευταίες μέρες της Ευρώπης. Η παρακμή που πράγματι υπάρχει εντοπίζεται στην υποχώρηση των παραδοσιακών ευρωπαϊκών αξιών για τη Δημόσια Παιδεία, την Υγεία και την Κοινωνική Πρόνοια, λόγω της πίεσης της νέας αυτοκρατορίας για την πλήρη εμπορευματοποίησή τους. Π.χ. δύσκολα πείθεται να κάνει περισσότερα παιδιά ο μέσος Ευρωπαίος πολίτης: Τα εθνικά του κίνητρα έχουν ατονήσει, έχει γίνει εγωιστής και μαλθακός, δεν θέλει να θυσιάσει τις νέες υπερκαταναλωτικές του συνήθειες και φοβάται ότι η «αγοραία» μετεξέλιξη της Δημοκρατίας μας δεν εξασφαλίζει στα παιδιά του «επί ίσοις όροις» τις αρχικές προϋποθέσεις για έναν, ανάλογο με τον δικό του, τρόπο ζωής.

Η διακεκριμένη φιλόσοφος του 20ού αιώνα Hannah Arendt ορθά υποστηρίζει τη δημοκρατική υπεροχή της Αμερικανικής Επανάστασης έναντι της Γαλλικής, ως προς τον αποτελεσματικότερο διαχωρισμό του Συντάγματος από τις εκάστοτε Κυβερνήσεις και ως προς το ασφαλέστερο της κοινωνικής συμφωνίας (που ελέγχεται συνεχώς ως προς την τήρηση των αμοιβαίων υποσχέσεων) από το ευρωπαϊκό κοινωνικό συμβόλαιο που εκχωρεί τα δικαιώματα της πλειοψηφίας στους κυβερνώντες, εν πολλοίς ανεξέλεγκτα. Δηλώνει όμως η φιλόσοφος και τους φόβους της για την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής του πολίτη στις ΗΠΑ και τη διολίσθηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας σε πελατειακή: Οι κυβερνώντες προέρχονται από μια άρχουσα τάξη που εξυπηρετεί το προβαλλόμενο αμερικανικό ιδεώδες της εξοντωτικής εργασίας για άκρατη απόκτηση υλικών αγαθών και μετατρέπουν τον άνθρωπο σε animal laborious (μοχθούν κτήνος) χωρίς άλλο ενεργό ατομικό ή κοινωνικό βίο. Διοικούν δε χωρίς να γνωρίζουν πολλά πράγματα για τις αγωνίες, τις ανασφάλειες και την υποβαθμισμένη ποιότητα ζωής του λαού.

Βέβαια, η σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι η Ευρώπη των ονείρων μας. Όμως η πολιτισμική μας παράδοση και οι αναδυόμενες δυναμικές μειοψηφίες αντιστέκονται σθεναρά στην επιχειρημένη μετατροπή μας σε «Ευρώπη Α.Ε.», σε όμιλο κρατών-επιχειρήσεων, υποταγμένων στις επιθυμίες των χρηματαγορών, σύγχρονων ναών του θεού της αγοράς.

---

³⁷ «The last days of Europe: Epitaph for an Old Continent», St Martin's Press. N.Y.

Παρά την ανελέητη επίθεση της αγοράς και τη συνακόλουθη συρρίκνωση και στην Ευρώπη ακόμα και θεμελιωδών δημόσιων αγαθών, οι αισθητές ευρωπαϊκές αντιστάσεις αποτυπώνονται, έστω και αποσπασματικά, και στα προγράμματα πολιτικών σχηματισμών με όχι ευκαταφρόνητα κοινοβουλευτικά ποσοστά. Είναι η ελπίδα για το επόμενο κρίσιμο βήμα της ώσμωσης σε πανευρωπαϊκή κλίμακα και του πολλαπλασιασμού της σε παγκόσμια «αντιαυτοκρατορική» κλίμακα.

Ας μην ξεχνάμε βέβαια και τις επιδημίες της αλαζονείας και της απληστίας που συνοδεύουν κάθε επερχόμενη εξουσία. Όλοι αποδεχόμαστε ότι ο βρετανός ιστορικός του 19^{ου} αιώνα John Edward Acton είχε δίκιο: Η εξουσία διαφθείρει, η δε απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα. Υπάρχουν όμως ασφαλιστικές δικλείδες στην ουσιαστικά συμμετοχική δημοκρατία, ας θυμηθούμε κάποια επιτυχημένα ιστορικά παραδείγματα και κυρίως ας αξιοποιήσουμε τα θαύματα της πληροφορικής και το Διαδίκτυο που αποτελεί ήδη ένα νέο και πανίσχυρο όπλο στα χέρια του απλού, συνειδητού πολίτη. Πρέπει όμως να μην περιορίζεται σε βαθμό επιζήμιο η αποτελεσματικότητα της διοίκησης και η λήψη αποφάσεων. Δύσκολη ισορροπία αλλά, κατά την ταπεινή μου γνώμη, όχι ανέφικτη.

στ. Ύπνος της λογικής για τερατογένεση ή λογική της ελευθερίας με αβεβαιότητες;

Η προσπάθεια δημιουργίας ισχυρών πυρήνων της αντιαυτοκρατορίας μέσα στην Ευρώπη δεν είναι επομένως υπόθεση ατομικών πολιτικών φιλοδοξιών για την αλλαγή της κοινωνίας. Δεν υπάρχουν οι άγγελοι που θα εγκαθιδρύσουν αφ' υψηλού το ιδανικό νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Αλλά και οι αγανακτισμένες κοινωνικές ομάδες δεν χρειάζεται να αποκτήσουν το θάρρος και τις ικανότητες των ακτιβιστών που πολλές φορές θαυμάζουμε. Δεν χρειάζεται να σπάσουμε βαριές αλυσίδες, κατά το παράδειγμα του Προμηθέα, για να λυτρωθούμε από τον νέο Θεό της αγοράς. Αρκεί να συνειδητοποιήσουμε ότι αν και είμαστε ήδη «επιμηθείς», διότι έπρεπε να είχαμε προβλέψει από καιρό τον ολοκληρωτισμό και τη χυδαιότητα της νέας αυτοκρατορίας, μπορούμε, αν το θελήσουμε, με τις απλές, ελεύθερες επιλογές μας, να απαλλαγούμε από την εξουσία της αγοράς, αλλάζοντας τις αρχές και τον τρόπο ζωής μας.

Αντιλαμβανόμαστε, πολλοί από εμάς τους συνηθισμένους ανθρώπους, ότι η βαθιά αυτή αλλαγή υπαγορεύεται από την κοινή λογική: Πρέπει να απαλλαγούμε

από αυτές τις αδιέξοδες και επιζήμιες, για την ψυχική και σωματική μας υγεία και αξιοπρέπεια, εξαρτήσεις. Δεν αντιδρούμε όμως, διότι κάθε μέρα αυτή την κοινή λογική την αποκοιμίζουν οι σειρήνες των πειρασμών της αγοράς, του δίπολου, «ακραίος ατομικισμός και ασυγκράτητος καταναλωτισμός». Ας ξαναθυμηθούμε λοιπόν ότι «Ο ύπνος της λογικής γεννά τέρατα», όπως μας προειδοποίησε εδώ και δύο αιώνες ο Goya. Ας προσπαθήσουμε να συνειδητοποιήσουμε ότι σε εγωιστικά και μονοδιάστατα τέρατα επιχειρείται να μεταμορφωθούμε σιγά αλλά σταθερά πολλοί από εμάς και τότε ως τέρατα θα αντιμετωπιστούμε, αργά ή γρήγορα, από τους πληβείους της κοινωνίας μας³⁸. Κατά την ταπεινή μου γνώμη, η απόφασή μας για την αλλαγή δεν θα είναι επομένως τίποτε άλλο παρά η υγιής αντίδραση του αρχέγονου ενστίκτου μας της ασφαλούς επιβίωσης στο κοινωνικό σύνολο, η δημοκρατική διεκδίκηση με επιμονή και υπομονή των ουσιαστικών δικαιωμάτων στην καλύτερη ποιότητα ζωής κάθε ελεύθερου ευρωπαϊού πολίτη, το παράδειγμα για όλους τους πολίτες της παγκόσμιας κοινότητας.

Η γενεσιουργός ορμή για τη συνέχεια της ζωής συγκρούεται αέναα με το υλικό μας περιβάλλον και την αναγκαιότητα της επιβίωσης, εισάγοντας στην εξελικτική μας διαδικασία την αβεβαιότητα³⁹, το «όνειρο»⁴⁰ και την ελευθερία⁴¹. Η ανθρώπινη ύπαρξη, κατά τον νομπελίστα Ilya Prigogine, αποκτά νόημα με τη δημιουργικότητα και την ενεργό συμμετοχή στο κοινωνικό γίνεσθαι, ενώ η αβεβαιότητα, ως συνέπεια και της αποδέσμευσης από τις βολικές παρακμιακές επιλογές, ως τίμημα της ελευθερίας, κάνει τη ζωή συναρπαστική. Αλλά και παράγει σοφία, όπως γλαφυρά παρουσιάζει ο συγγραφέας της αβάσταχτης ελαφρότητας του είναι, Milan Kundera. Με τα άμεσα οφέλη, τις νέες ευκαιρίες,

---

³⁸ Χρήσιμο είναι να ξαναδιαβάσουμε ορισμένες σκληρές σελίδες της Γαλλικής Επανάστασης.

³⁹ Βλέπε και το τελευταίο έργο του νομπελίστα Ilya Prigogine, «Είναι το μέλλον δεδομένο;», εκδόσεις «Ε.Μ.Π.», 2003: Διαπιστώνοντας ότι η «οργάνωση» μπορεί να γεννηθεί από το «χάος» και προβάλλοντας την έννοια του «βέλους του χρόνου» με το οποίο προσδιορίζεται και η κατεύθυνση της εξέλιξης, άνοιξε νέους δρόμους στην αγωνιώδη αναζήτηση της αλήθειας. Το μέλλον προσδιορίζεται πιθανολογικά, πέρα απ' τον ορίζοντα προβλεψιμότητας που αποτελεί το όριο ασφάλειας του ντετερμινισμού. Η ζωή και η πρόοδος εκδηλώνονται ως διακύμανση της ύλης, ως μη αναστρέψιμη ακολουθία τέτοιων στοχαστικών διακυμάνσεων. Πιθανολογώντας, ότι το σημερινό σύμπαν προέρχεται από μια διακύμανση ενός προ-σύμπαντος, του κβαντικού κενού, θεωρούσε ότι η δημιουργία του κόσμου δεν είναι, ίσως, τίποτε άλλο παρά δημιουργία της ελευθερίας. «Η σημερινή πραγματικότητα συνθέτει μια ειδική περίπτωση των πιθανών εξελίξεων που αυτή η ωραία και αδάμαστη ελευθερία προσφέρει», έλεγε.

⁴⁰ «Χωρίς όνειρο δεν επιβιώνεις», μας λέει ο μεγάλος Έλληνας σκηνοθέτης Θόδωρος Αγγελόπουλος.

⁴¹ Βλέπε και το μεταφρασμένο και στα ελληνικά σημαντικό έργο του φιλοσόφου των αρχών του 20ού αιώνα, Henry Berchon «Η δημιουργική εξέλιξη», εκδόσεις «Πόλις».

αλλά και τις πρόσθετες υποχρεώσεις και κάποιους κινδύνους⁴² που η ελεύθερη επιλογή ενός νέου τρόπου ζωής, προσφέρει.

Αθήνα, 15 Δεκεμβρίου 2009

Θεμιστοκλής Σ. Ξανθόπουλος

---

⁴² Ο ανθρωπολόγος Arthur Keith υποστηρίζει άλλωστε με συγκεκριμένα παραδείγματα ότι ο άνθρωπος αποζητά μέσα του και την πρόκληση των κινδύνων.